

Vilniaus universiteto
Komunikacijos fakulteto
Informacijos ir komunikacijos katedra

Joana Gvazdovaitė
Komunikacijos mokslų magistro studijų programos studentė

Pabėgėlių kultūrinė integracija Lietuvoje

Magistro darbas

Vadovas: doc. dr. Beata Grebliauskienė

Vilnius, 2010

Turinys

ĮVADAS	3
1. INTEGRACIJOS KONCEPCIJA IR STRUKTŪRA	6
1.1. Integracijos samprata.....	6
1.2. Adaptacijos procesas ir eiga	12
1.3. Kultūrinė integracija.....	25
2. PABĖGĖLIŲ INTEGRACIJA: PROBLEMOS IR IŠŠŪKIAI	29
2.1. Pabėgėlio definicija.....	29
2.2. Pabėgėlių integracijos ypatumai.....	31
3. PABĖGĖLIŲ KULTŪRINĖ INTEGRACIJA	34
3.2. Pabėgėlių kultūrinė integracija Lietuvoje.....	34
3.3. Pabėgėlių kultūrinės integracijos praktikos pavyzdžiai užsienio šalyse.....	35
4. PABĖGĖLIŲ KULTŪRINĖS INTEGRACIJOS YPATUMAI IR PROBLEMATIKA LETUVOJE	39
4.1. Tyrimo pristatymas.....	39
4.2. Tyrimo rezultatai.....	39
IŠVADOS	53
Bibliografinių nuorodų sąrašas	55
Refugee cultural integration in Lithuania (summary)	59

Ivadas

Lietuva pabėgėlius priimančia šalimi tapo 1997 metais, ratifikavusi 1951 metų Ženevoje priimtą konvenciją dėl pabėgėlio statuso, ir išpareigojo prieglobstį gavusiems asmenis suteikti socialinę paramą bei padėti integruotis į Lietuvos visuomenę. Dabartinė pabėgėlių situacija Lietuvoje yra nulemta keletos veiksnių: viena vertus dėl susiklosčiusios istorinės situacijos Lietuva gana neseniai įsitraukė į bendrą tarptautinį pabėgėlių apsaugos tinklą, tad pabėgėliai čia yra gana naujas reiškinys. Kita vertus Lietuva didesnę šio laikotarpio dalį buvo tranzitinė šalis, iš kurios pabėgėliai toliau migruodavo į kitas vakarų Europos šalis. Visa tai įtakėjo sąlyginį vakuumą pabėgėlių tyrimų srityje. Tačiau dabartiniai įvykiai, kuomet Lietuva pamažu tampa pabėgėlių tikslo šalimi keičia situaciją ir atidesnis žvilgsnis į migracijos politiką bei pabėgėlių klausimą, tampa ne tik būtinas, bet ir neišvengiamas.

Šiuo metu vyraujantis pabėgėlių integracijos kaip socialinės integracijos proceso suvokimas, nepagrįstai išskaido, ir subordinuoja šį sudėtingą reiškinį vien socialinių veiksnių sričiai. Socialinė integracija žymi tą bendrą bazinį socialinį pagrindą, kuris būtinas asmeniui išgyventi, tačiau joje visiškai neatsižvelgiama į žmonių kultūrinius skirtumus. Kultūra, apibrėžianti asmens savęs suvokimą bei santykį su jį supančia aplinka gali turėti itin didelę įtaką integracijos kitoje kultūrinėje aplinkoje eigai ir pasekmėms. Pabėgėliai, patekę į jiems kultūriškai nepažįstamą terpę, patiria kultūrinį šoką, kitaip tariant kultūrinį diskomfortą, kurio lydintys reiškiniai yra didžiulis pasimetimas ir nežinojimas, kaip elgtis, susidūrimas su kitokiu gyvenimo būdu, mąstymo ir elgesio modeliais bei kitokia valstybės funkcionavimo sistema. Tokiu būdu gimsta kultūrinių įsitikinimų, vertybių konfliktas, kuomet viena vertus norima išlaikyti savo kultūrinį identitetą, o kita vertus, neišvengiamai reikia sąveikauti su svetima kultūrine aplinka. Taigi visiškai pagrįsta būtų manyti, jog kultūrinė integracija yra būtina sąlyga sėkmingai socialinei pabėgėlių integracijai bei integracijai aplamai.

Darbo objektas – pabėgėlių kultūrinė integracija Lietuvoje.

Darbo tikslas – išsiaiškinti, ar Lietuvoje egzistuoja pabėgėlių kultūrinė integracija, kaip ji suprantama, ir kokiomis priemonėmis ji įgyvendinama.

Darbo uždaviniai:

- aptarti šiandienos pabėgėlių integracijos traktuotės tendencijas, integracinių programų prioritetus ir jų efektyvumo matavimo parametrus.
- išsiaiškinti kultūrinės integracijos padėtį bendrame integracijos reiškinio kontekste bei aptarti pabėgėlių integracijos, tame tarpe ir kultūrinės integracijos, specifiką.
- išskirti veiksnius, įtakojančius svetimšalių, o taip pat ir pabėgėlių, adaptaciją kitoje kultūrinėje aplinkoje.
- pateikti keletą kultūrinės integracijos užsienio šalyse pavyzdžių.
- iširti pabėgėlių kultūrinės integracijos Lietuvoje ypatumus, eigą bei problematiką.

Tyrimo aktualumas – kultūrinių skirtumų įtaka socialinės pabėgėlių integracijos eigai ir sėkmei yra neabejotina, todėl nuostabą kelia išsamesnių šios srities tyrimų stoka Lietuvoje. Šis tyrimas yra vienas pirmųjų bandymų suvokti kultūrinės integracijos reikšmę integracijos procese aplamai, analizuojant kultūros, religijos poveikį pabėgėlių integracijai Lietuvoje. Taip pat šis tyrimas gali padėti suvokti šio proceso eigos ypatumus ir problematiką.

Istoriografija. Medžiagos nei kultūrinės integracijos, nei pabėgėlių kultūrinės integracijos tematika beveik nėra. Tačiau dabarties integracijos sampratos tendencijas ir ypatybes suvokti padeda straipsniai, aptariantys integracijos aplamai arba socialinės integracijos klausimus. Šiuo atveju labai informatyvus yra A. Ager ir A. Strang straipsnis, kuris atspindi šiandienos funkcionalistinę ir pragmatišką integracijos traktuotę, bei pateikia socialinės integracijos schemą. J. W. Berry straipsnis suteikia informacijos apie integracijos sąvokos kilmę socialinių procesų kontekste, ir tai, kokį turinį šis terminas turėjo pradiniam etape, todėl lyginant su kituose straipsniuose pateikta medžiaga galima aiškiai matyti sąvokos, o tuo pačiu metu ir sampratos kitimą. Itin naudingi W.F. Adams ir J. Augusti – Panadera straipsniai, pateikiantys du skirtingus kultūrinės integracijos suvokimo ir įgyvendinimo modelius.

Darbo struktūra. Magistro darbas sudarytas iš dviejų struktūrinių dalių: teorinės pabėgėlių kultūrinės integracijos problemos analizės bei gilesnio praktinio probleminių aspektų tyrimo. Teorinės dalies pirmajame skyriuje yra supažindinama su integracijos sąvoka, jos turiniu, sampratos skirtumais bei trūkumais. Taip pat aptariami atvykėlių kultūrinę adaptaciją įtakoti galintys veiksniai, išskiriant

demografinių, vidinių ir išorinių faktorių grupes. Antrajame skyriuje pateikiami pabėgėlio ir paprasto imigranto skirtumai, galintys įtakoti jų integraciją priimančioje šalyje. Trečiame skyriuje pateikiama pavyzdžių, kaip kai kuriose šalyse sprendžiamos dėl kultūrinių skirtumų atsiradusias problemos bei kaip kultūrinis jautrumas gali padėti išspręsti integracijos sunkumus. Taip pat aptariama, kaip Lietuvoje suvokiama kultūrinė integracija bei kaip ji vykdoma. Tyrime stengiamasi išsiaiškinti, kaip kultūriniai skirtumai įtakoja socialinės integracijos eigą ir sėkmę, taip pat pabėgėlių kultūrinės integracijos suvokimo bei įgyvendinimo specifiką Lietuvoje.

1. INTEGRACIJOS KONCEPCIJA IR STRUKTŪRA

Integracijai suvokti esminga yra aptarti pačią sąvoką, jos kilmę, reikšmę skirtingiems mokslininkams. Skirtingos sampratos gali lemti skirtingas šio proceso eigos, išdavos, tikslo traktuotes bei matavimo kriterijus, taigi ir paties proceso kiekybinį ir kokybinę turinį bei lūkesčius jo atžvilgiu. Išsamesnei reiškinių analizei verta aptarti tendencijas, vyravusias šioje srityje iki pradedant plačiai vartoti integracijos sąvoką - suvokti kontekstą, kuriame „gimė“ naujas terminas ir kokias deklaruojamas vertybes bei realias grėsmes jis savyje gali turėti. Taip pat svarbu suprasti, kokių procesų suma yra integracija. Adaptacijos suvokimas integracijos kontekste yra reikšmingas kaip kultūrinės transformacijos procesas, atspindintis vienos kultūrinės sąveikos dalyvių pusės –paties atvykėlio prisitaikymas prie naujos kultūrinės aplinkos. Perprasti adaptacijos procesui svarbu suprasti, kokie vidiniai veiksniai gali įtakoti svetimšalio galimybę priimti kitą kultūrą, ir kokie išoriniai faktoriai gali palengvinti arba apsunkinti abi puses tenkinančių santykių užmezgimą. Nors kultūrinė integracija šiame skyriuje pateikta atsietai nuo bendro integracijos proceso, svarbu suvokti, jog šio toks dalinimas yra visiškai netikslingas, ir čia naudojamas tik aiškumo dėlei, norint akcentuoti integracijos kultūrinio aspekto svarbą.

1. 1. INTEGRACIJOS SAMPRATA

Integracijos sąvoką skirtingai naudoja netgi tos pačios, šiuo atveju socialinės disciplinos, teoretikai ir praktikai. Vienu atveju, socialinė integracija suvokiama kaip visiškai funkcinis reiškinys su praktiškais ir akivaizdžiomis pasekmėmis. Toks gana utilitarinis požiūris, matyt, lemia tai, jog integracija suvokiama kaip tam tikra programa, kurią galima organizuoti, planuoti, vykdyti ir bene svarbiausia – matuoti. Beje pastarasis integracijos programų vykdymo aspektas, būtent jos rezultatų matavimas, lydimas tokių šį procesą įvertinančių epitetų kaip „sėkminga“ ar „nesėkminga“ integracija, dominuoja beveik visuose be išimties tiek pabėgėlių, tiek migrantų socialinės integracijos teoriniuose darbuose, tyrimų ataskaitose ir aišku integracinių programų vertinimuose. Reikia pastebėti, jog nemaža dalis tyrinėtojų diagnozuoja ir kritikuoja tokį išimtinai funkcinį požiūrį ir ragina kitus mokslininkus užimti ne tokias pragmatiškas pozicijas integracijos atžvilgiu bei bandyti aprėpti ir sujungti daugiau ir įvairesnių galimų integracijos aspektų. Funkcinis požiūris taip pat sąlygoja, jog integracija yra suvokiama kaip tam tikra schema, pagrįsta linijiniu, grandininiu veikimo principu. Vieną tokių schemų pristatė Alastar Ager ir Alison Strang, patys savo sukurtą sistemą nepabijoję apibūdinti kaip

normatyvinę konstrukciją, kuri gali padėti struktūrizuoti šį sudėtingą procesą, išskiriant dešimt pagrindinių socialinės integracijos aspektų. (Ager A., Strang A. 2008) (Pav. 1)

Pav. 1 Pagrindinių integracijos sričių koncepcinė schema
(Ager, Strang, 2008)

Atvirkštinės piramidės viršų sudaro integracijos žymenys, kurie tuo pačiu metu yra ir būdai integracijai pasiekti.

Vienas jų – darbas, tai bene labiausiai ištirta integracijos sričių, kuriai visame integracijos procese skiriama beveik daugiausia dėmesio ir ji laikytina viena iš svarbiausių integraciją įtakojančių veiksnių. Iš esmės tokį institucijų įdarbinimo ir darbo sureikšminimą patvirtina ir patys pabėgėliai (bei migrantai) teigiantys, jog darbas, o labiausiai su juo ateinantis ekonominis savarankiškumas ir nepriklausomybė leidžia pagerinti psichologinę būseną: iš dalies atstatyti prarastą socialinį, ekonominį statusą, atgauti pasitikėjimą savimi, savo gabumais, pozityviau žvelgti į savo ateitį, planuoti ir kontroliuoti savo gyvenimą ir praplėsti savo socialinį tinklą (Valtonen, 1998, p. 45; Korac, 2003) Deja realybėje daugeliu atvejų toks teigiamas darbo vertinimas nėra jau toks akivaizdus. To priežastis yra ne vien tai, jog tikrai ne visiems pasiseka įsidarbinti, tačiau ir tai, jog dažniausiai gautas darbo pasiūlymas neatitinka asmens lūkesčių, o taip pat ir užmokestis už jį gali būti ne toks, kokio buvo tikėtasi. Neretais atvejais, pabėgėliai, nors ir būdami išsilavinę, turintys aukštąjį išsilavinimą, turintys nemažą darbo stažą, darbo patirties, negali tikėtis gauti analogiško darbo, kokį jie dirbo savo šalyje. Todėl turi tenkintis kur kas

mažesniu atlyginimu, kuris nesuteikia asmeniui ekonominės laisvės, tad nepadedą pagerinti ir jo psichologinės savijautos. (Mestheneos, Ioannidi, 2002, p. 315; Johnston, Vasey, Markovic, 2009)

Apgyvendinimas/ būstas – būsto paieškos tampa viena pagrindinių ir viena pirminių asmenų, gavusių pabėgėlio statusą, uždavinių. Šis žymuo yra vertinamas atsižvelgiant į būsto fizines savybes: dydį (ar dydis proporcingas tos šeimos asmenų skaičiui), stovį, esančius patogumus. Taip pat labai svarbu, kokioje kaimynystėje apsigyvena pabėgėliai, nes tai tiesiogiai susiję su jų integracija, kadangi kaimynai tampa lyg tam tikrais pabėgėlius priimančios visuomenės atstovais. Ši bendruomenė svarbi, nes atsižvelgdami į juos, pabėgėliai konstruoja „šeimininkų“ vaizdinį, ir priskiria jiems teigiamas/ neigiamas savybes, pagal jų elgesį ir požiūrį į juos, pabėgėliai daro išvadas, kaip juos priima etninė „dauguma“. O taip pat tai itin svarbu, nes būtent į kaimynystėje esančią bendruomenę integruojasi pabėgėliai, stengdamiesi suvokti ir priimti jų vertybes, galbūt gyvenimo būdą. (Mestheneos, Ioannidi, 2002, p. 314)

Išsilavinimas/ mokymasis – turima omenyje tiek pabėgėlių vaikų, tiek suaugusių mokymasis. Kalbant apie vaikų mokymąsi, mokykla tampa vienu svarbiausiu vaikų integraciją skatinančiu veiksmu bei tiesiogine prasme jos vieta. Taip įvyksta, kadangi vaikai praleidžia mokyklose nemažą dienos dalį, mokosi joje ne vien naujos kalbos, bet ir užmezga naujas pažintis. O tėvams vaikų mokymasis tampa vienu iš daugelio, tačiau natūraliai atsirandančiu ir besivystančiu integracijos šaltiniu, kadangi neretai susidraugavus vaikams, susipažįsta ir jų tėvai, tokiu būdu mezgamas socialinis tinklas: užmezgami nauji, naudingi ar potencialiai naudingi kontaktai, kuriami artimi neformalūs draugiški santykiai, padedantys orientuotis gyvenimiškose situacijose, suteikiantys naudingos informacijos arba realios pagalbos. (Ager, Strang, 2008, p. 172) Tačiau reikia pasakyti, jog pabėgėliai susiduria su problemomis, norėdami tęsti savo šalyje pradėtas studijas, kurias teko nutraukti dėl susidariusios jų šalyje ekstremalios situacijos. Šiuo atveju, jei integracijos programoje nenumatyta specialiai pabėgėliams skirtų vietų universitete ir studijų finansavimas, tik nedaugelis sugeba pratęsti studijas ir tokiu būdu užsitikrinti sau aukštesnį socialinį statusą, geresnes pajamas ir galimybę save realizuoti. Deja dauguma pabėgėlių, kasdien turi sunkiai dirbti, kad galėtų išgyventi, tad studijoms pritrūksta ne tik pinigų, bet ir laiko. (Korac, 2003)

Sveikata – tai buvo nurodyta kaip viena iš svarbių integracijos dalių. (Ager, Strang, 2008, p. 172 – 173)

Socialiniai ryšiai yra vertinami kaip vieni efektyviausių emocinio gerbūvio ir stabilumo susidūrus su svetima aplinka mediatorių.

Socialiniai saitai – tai vadinamieji artimieji ryšiai su šeimos nariais, giminėmis, arba savo etninės grupės nariais, nors atrodo, jog intensyvūs tokio pobūdžio santykiai verčia asmenis apsiriboti savo

kultūra ir izoliuotis nuo priimančios visuomenės, tačiau daugelio tyrimų duomenys rodo, jog šie ryšiai ypač naudingi ir svarbūs kaip antistresoriai prieš kultūrinio šoko sukeltą įtampą. (Ager, Strang, 2008, p. 178 – 179)

Socialiniai „tiltai“ – kitaip dar vadinamieji „silpnieji“ ryšiai, tai ryšiai su daugumos visuomene. Jie ne tokie stiprūs ir artimi, ir skirtingai nei socialiniai saitai, kurie yra labiau reikalingi atvykėlių gerai savijautai palaikyti, jie yra labai naudingi tiek bendrai integracijai į priimančią visuomenę, tiek potencialiai naudingi norint įsidarbinti, ieškant būsto ir t.t. (Ager, Strang, 2008, p. 179 – 180)

Vietinės kalbos mokėjimas, kultūrinis raštingumas bei augimo pojūtis sudaro integraciją palengvinančių veiksnių grupę.

Kalbos mokėjimas sulaukia itin daug dėmesio kaip vienas kertinių integracijos realizavimo akmenų. Kalbos mokymui skiriama labai daug dėmesio integracinėse programose, nes asmuo, negalintis susikalbėti vietine kalba yra tarsi eliminuojamas iš viso socialinio tos šalies vyksmo. Jis negali gauti informacijos, negali įgyti profesijos, taigi ir ištraukti į darbo rinką, kalbos žinių trūkumas kenkia ir tokiose kasdieniškose situacijose, kaip apsilankymas pas gydytoją. Taip pat gebėjimas suvokti kultūrą, kurioje asmuo atsidūrė, suprasti, kokios ir kodėl vertybės svarbios jos žmonėms yra reikšmingas faktorius leisiantis suartėti su daugumos visuomene.

Saugumas šiuo atveju reiškia, jog integracijai labai svarbu tolerantiška, priimanti aplinka, be diskriminacijos, rasizmo, prievartos, fizinio ar verbalinio priekabiavimo. (Ager, Strang, 2008, p. 181 – 184)

Ir galiausiai, pilietybė yra įvardijama kaip integracijos pamatas. Beje tyrimų duomenys šiuo klausimu neretai išsiskiria, kadangi vienuose jų patys pabėgėliai, besijaučiantys gerai integravęsi į daugumos visuomenę akcentuoja pilietybės svarbą jų galutinei integracijai, tuo tarpu kituose tyrimuose, kuriuose savo patirtimi dalijasi tos šalies pilietybę jau turintys pabėgėliai, teigiama, jog net būdami pripažinti piliečiais, jie nesijaučia integravęsi į tą visuomenę. (Korac, 2003, p. 415 – 417; Korac, 2003, p. 57)

Perėjimas nuo vienkryptės integracijos schemas, kurioje vieninteliai veikėjai buvo patys atvykėliai, ir jų adaptacijos, integracijos sėkmė/ nesėkmė, manoma, išskirtinai priklausė nuo jų pačių, buvo pereita prie dvikrypčio integracijos proceso modelio, kuris įvedė į šį reiškinį daugiau kintamųjų. (Daley, 2005, p. 166) Taigi svarbi pasidaro ir aplinka arba kitaip valstybė ir jos visuomenė, kurioje atvykėliai apsigyvena ir į kurią yra integruojami. Šioje sampratoje svarbiausiu integracijos indikatoriumi tampa socialinė sąveika tarp atvykėlio ir daugumos visuomenės. (Daley, 2005, p. 160) Būtent tokią integracijos sampratą pateikia Jonh W. Berry, pristatydamas savo akulturacijos strategijas. (Berry, 1997, p. 9 - 10) Šio strategijos pagrindines ašis sudaro asmenų atsakymai į tokius klausimus,

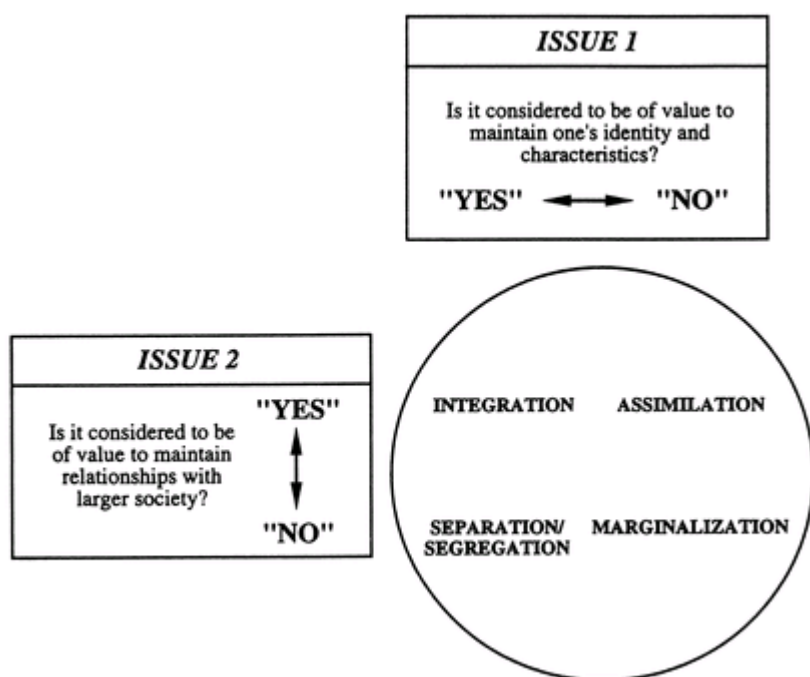
kurie leidžia spręsti apie asmenų vertybes: a) ar jūs siekiate išlaikyti savo kultūrinį identitetą ir kultūrinės savybes ir b) ar jūs siekiate bendrauti su priimančia visuomene (Pav. 2)

Segregacija arba *separatizmas* – asmuo puoselėja savo kultūrinį palikimą, tačiau visiškai nedalyvauja naujoje kultūroje.

Marginalizacija – asmuo praranda/ atsisako savo kultūrinės tapatybės, o taip pat nepalaiko jokių kontaktų su nauja kultūrine aplinka.

Asimiliacija – individas visiškai atsisako savo kultūrinės tapatybės ir susilieja su naujaja kultūra.

Integracija – individas laikosi savo gimtosios kultūros normų ir tradicijų, tačiau ir gana gerai integruojasi į naująją kultūrą.

Pav. 2 J. W. Berry akultūracijos strategijos (Berry, 1997)

Taigi integracija yra suvokiama kaip dalis galimos akultūracijos proceso baigties, arba dar kitaip kultūrinės mažumos pasirinkto santykio kultūrinės daugumos atžvilgiu, išdava. J. W. Berry taip pat pažymi, jog integracija gali būti pasirinkta laisvai. (Berry, 1997, p. 10) Nors ši schema pateikia atvykėlio galimus akultūracijos pasirinkimo variantus, J. W. Berry visgi pripažįsta, jog integracija nėra vienkryptis procesas, kurio baigtį lemia vien atvykėlių norai ir veiksmai, tačiau numato, jog integracijos sėkmei ar nesėkmei itin daug įtakos turi ir juos priimanti visuomenė: jos kultūrinis

homogeniškumas/ heterogeniškumas, kuris iš dalies apsprendžia, kaip atvykėliai bus priimti, taip pat nuo toje visuomenėje įsitvirtinusių stereotipų, nuostatų tiek apamai pačių atvykėlių, tiek konkrečiai atvykėlių tautybės, religijos atžvilgiu bei susiklosčiusios politinės, ekonominės situacijos priimančioje šalyje, kaip beje ir jos istorijos. J. W. Berry teigimu, atvykėliai privalo perimti tos šalies žmonių vertybes, o priimančioji visuomenė turi instituciškai prisitaikyti prie atvykėlių: suteikti jiems švietimo, sveikatos apsaugos, profesinio užimtumo paslaugas. (Berry, 1997, p. 11)

Bourhis tarpkultūrinės komunikacijos teorijai pristatęs interaktyvios akulturacijos modelį, pateikė dvipusę akulturacijos koncepciją – dominuojančios visuomenės grupės akulturacijos tendencijas, kurių taip pat išskiriamos keturios:

Multikultūralizmas/ integracija – dominuojanti etninės kultūros atstovai pritaria atvykėlių norui laikytis savo kultūrinių tradicijų, bet tuo pačiu jie neprieštarauja, jog jie įsilies į dominuojančios etninės grupės bendruomenę.

„*Besilydančio katilo*“ *metafora vadinama strategija, kitaip dar asimiliacija* – etninės daugumos narių noras, kad atvykėliai visiškai atsisakytų savo kultūrinių tradicijų ir susiliestų su jų (vietine) kultūra.

Segregacija – prieštaravimas atvykėlių įsiliejimui į dominuojančią kultūrą norint, jog jie laikytųsi savo etninės kultūros tradicijų. (Berry, Poortinga, Segall, Dasen, 2003, p. 375; Gudykunst, 2005, p. 82 – 83)

Jei kultūrinė dauguma pasisako neigiamai tiek apie atvykėlių kultūrinių tradicijų tęstinumą, tiek apie jų įsiliejimą į bendrą kultūrinę aplinką, tokia reakcija vadinama *pašalinimu* (anemija) – visiškas kultūrinis susvetimėjimas, *atskirimas* arba *individualizmu* – savęs ir atvykėlių vertinimas ne kultūrinėm kategorijom, ar priklausymu tam tikrai grupei, bet kiekvieno asmens kaip individo traktuotė. (Gudykunst, 2005, p. 83)

Šio skyriaus medžiaga rodo, jog integracija tai nėra mechaninis procesas, kuris suveikia tarsi paspaudus tam tikrus mygtukus - įgyvendinus funkcionalistinės sampratos išskirtus integracijos indikatorius. Tačiau teigti, jog tai visiškai emocinis reiškinys taip pat būtų pernelyg drąsu. Tad galima daryti išvadą, jog šis procesas vis dar nėra iki galo aiškus nė vienam iš jos dalyvių: nei tiems, kurie sudarinėja programas, nei tiems, kurie apie jas rašo ar tiria jų funkcionalumą nei tiems, kurie pagal jas yra integruojami.

1. 2. ADAPTACIJOS PROCESAS IR EIGA

Prieš pradėdant kalbėti apie veiksmus, įtakojančius individo prisitaikymą svetimose kultūrose, būtų tikslinga aptarti pačią prisitaikymo sąvoką ir jos niuansus, kadangi dabar egzistuojančių šiam reiškiniiu - procesui apibūdinti terminų masėje galima gana greitai pasiklysti. Y. Y. Kim linkusi adaptacijos terminą vartoti kaip bendrinę, visų tarpkultūrinėje sąveikoje vykstančių procesų, sąvoką, kuri atstovauja kitus: akultūracijos, asimiliacijos, integracijos, prisitaikymo terminus. (Kim, 1995, p. 276) Tuo tarpu J. W. Berry nors neretai vartoja akultūracijos ir adaptacijos/ prisitaikymo terminus paraleliai, visgi išskiria juos, kaip turinčius nedidelius skirtumus. Akultūracijai apibūdinti jis pateikia Redfield, Linton ir Herskovits apibrėžimą: „akultūracija apima tuos reiškinius, kurie atsiranda, kai skirtingų kultūrų žmonių grupės tiesiogiai kontaktuoja su vykstančiais po to pasikeitimais vienos ar abiejų grupių pradinės kultūros modeliuose“. (Berry, 1997, p. 7) Taigi akultūracija jis apibūdina bendrus kultūrinio kontakto procesus ir rezultatus (tiek psichologinius, tiek kultūrinius). O adaptacija, anot J. W. Berry, - tai pokyčiai, kurie vyksta kaip individo ar grupės atsakas į naujos kultūrinės aplinkos reikalavimus. Akultūraciją šis mokslininkas įvardija kaip neutralų terminą, kuris paliečia tiek atvykėlius, tiek juos priimančią visuomenę, nors pripažįsta, jog tikėtina jog asmenys, patekę į svetimą kultūrinę aplinką, tikėtina, bus paveikti kur kas labiau. (Berry, 1997, p. 7)

Egzistuoja du pagrindiniai kultūrinės adaptacijos modeliai: pirmasis – vienakryptis, linijinis ir antrasis daugiasluoksnis. Linijinio modelio šalininkai adaptaciją suvokia kaip nuolat augantį ir didėjantį asmens prisitaikymą prie naujos kultūrinės aplinkos arba tiksliau kaip perėjimą nuo gimtosios kultūros prie naujosios. Anot šiai teorijai atstovaujančios Young Yun Kim, adaptaciją išgyvena visi svetimose kultūrinėje aplinkoje atsidūrę ir nuo jos priklausomi asmenys. Imigrantų adaptaciją Y.Y. Kim įvardija kaip individų, atsidūrusių svetimose kultūrinėje aplinkoje, pastangas sukurti ir palaikyti stabilų, abipusišką ir funkcionalų santykį su ta aplinka. (Kim, 1995, p. 277) Iš apibrėžimo akivaizdžiai matoma, jog adaptacija šiame modelyje suvokiama kaip paties individo inicijuojama ir vykdoma veikla, o ne be jo pastangų vykstantis reiškinys. Ši teorija pagrįsta trimis pagrindinėmis prielaidomis: a) žmonės turi prigimtine savybę prisitaikyti prie naujos kultūrinės aplinkos padiktuotų taisyklių; b) adaptacija vyksta išskirtinai per komunikaciją, kuri tuo pačiu dar ir palengvina prisitaikymą; c) adaptacija tai kompleksiškas, dinamiškas, asmens tarpkultūrinę transformaciją sukeliantis procesas. (Matsuo, Cheah, Karamelic, Poljarevic) Adaptacija šiuo atveju vyksta pagal trijų pakopų: streso – adaptacijos – augimo spiralės schemą, kurią trumpai galima apibūdinti taip: asmuo, susidūręs su svetimą kultūrinę aplinką patiria tiek akultūracijos, tiek dekultūracijos procesus, turima omenyje, jog asmuo atsisako kai kurių savo kultūrinių normų, elgesio modelių (dekultūracija) ir priima bei įsisavina kai kuriuos naujajai

kultūrai būdingus elementus: elgesį, valgymo įpročius, apsirengimo stilių (akultūracija). Šių procesų metu asmuo patiria nemažą stresą, jis gali susidurti su įvairiais sunkumais, tapatybės konfliktais, patirti priešišumą, agresiją ir kitus neigiamus reiškinius, kurie dar labiau suintensyvina patiriamą stresą. Bet kadangi Y.Y. Kim daro tvirtą prielaidą, jog viena iš žmogaus prigimtinių savybių yra gebėjimas prisitaikyti ir išsaugoti/ sukurti balansą, ji teigia, jog laikui bėgant individas palaipsniui adaptuojasi. Nors pati autorė teigia, jog šis modelis nėra linijinis ir prisitaikymo procesas nevyksta be įvairių trukdžių – prisitaikymo pojūtį gali nuolat keičia stresas, visgi šis modelis yra linijinis – evoliucinis, gana statiškas ir nepaslankus, nefunkcionalus, kadangi neaprepia viso realybėje egzistuojančių ir ją formuojančių veiksnių spektro, niuansų bei sąveikaujančių kintamųjų ir jų sąveikos pasekmių. Šis modelis pristatydamas dekultūracijos ir akultūracijos sąvokas, atmeta galimybę, jog atvykėli gali tiek norėti išlaikyti savo kultūrinę tapatybę, tiek siekti prisitaikyti prie naujos kultūrinės vertybių sistemos. (Cabassa, 2003, p. 133) Taip pat nepaisoma akivaizdaus fakto, jog kultūrinė transformacija ne visada baigiasi adaptacija, kadangi realybėje galima konstatuoti kur kas daugiau akultūracinių variacijų. Ignoruojamas kultūrinę transformaciją išgyvenančių asmenų noras ir poreikis adaptuotis, nors kai kurie tyrimai rodo, jog ne visi atvykėliai nori adaptuotis, jų norą gali sąlygoti ir jų etninės grupės galia, mat kuo jų kultūrinė grupė turi daugiau galios daugumos visuomenėje, tuo mažiau noro prisitaikyti turi jos nariai. (Padilla, Perez, 2003, p. 39)

J. W. Berry išskiria tris adaptacijos dimensijas: psichologinę, sociokultūrinę bei ekonominę, pastaroji adaptacijos tyrimuose yra ganėtinai naujas terminas ir tyrimų objektas, todėl apie ją esama itin mažai informacijos.

Psichologinė adaptacija apima individo vidinės, kitaip psichologinės, būsenos visumą: aiškų savo asmenybės ir savo kultūrinės tapatybės suvokimą, gerą psichologinę būklę bei gerą savijautą naujoje kultūrinėje aplinkoje. Ji apibrėžiama teigiama nuotaika, pasitenkinimo jausmu, naujos kultūrinės aplinkos priėmimu.

Sociokultūrinė adaptacija - asmens gebėjimas sėkmingai orientuotis ir veikti naujos kultūros buitiniame, kasdieniškame kontekste: kaip asmuo susirado gyvenamąją vietą, darbą, kaip gavo reikiamas paslaugas.(Berry, 1997, p. 14) Kitaip tai dar vadinama „kultūros mokymusi“, „elgsenos pasikeitimais“, „socialinių įgūdžių įgijimu/ išmokimu“ (Moghaddam, Taylor, Wright, 1998, p. 137)

Ekonominė adaptacija – individo gebėjimas įsidarbinti ir sėkmingai, efektyviai dirbti naujoje kultūrinėje aplinkoje bei joje gerai jaustis. (Berry, 1997, p. 14)

Akultūraciją galima analizuoti grupės ir individo lygmenimis. Grupės lygmuo bando išsiaiškinti grupinės akultūracijos pasirinkimo kontekstą bei priimančios visuomenės nuostatų, elgesio vykdomos migracinės politikos įtaką svetimšalių adaptacijai. Tuo tarpu individualiame lygmenyje bandoma

„pagauti“ kur kas sunkiau apčiuopiamas individualios adaptacijos variacijas, galimybes, asmenybės savybes, galinčias padėti arba trukdyti prisitaikyti taigi vyrauja individualus - psichologinis motyvas.

Pagal kitą skirstymo sistemą adaptaciją įtakojantys veiksniai skirstomi į tris dideles grupes: priešmigracinio, imigracinio bei įsikūrimo konteksto veiksniai.

Aišku išsamiai adaptacijos proceso analizei būtinas visų šių veiksnių sąveikavimo tarpusavyje deramas suvokimas, įvertinimas.

Šiame darbe buvo pasirinktas kur kas paprastesnis skirstymas - į endogeninius, kitaip vidinius arba psichologinius veiksniai bei egzogeninius išorinius faktorius, kuriuos taip pat galima tapatinti su grupinio lygmens faktoriais. Šis skirstymas yra kur kas paprastesnis ir tinkamesnis šiam darbui.

Demografiniai veiksniai

Amžius. J. W. Berry išskirdamas amžių kaip vieną iš demografinių veiksnių teigia, jog kuo ankstyvesniame amžiuje prasidės akultūracija, tuo sklandesnę jos eigą galima prognozuoti. To priežastys nėra visiškai aiškios, manoma, jog tai gali būti dėl to, jog tėvų kultūra nesukuria rimtesnių konfliktų arba jauname amžiuje individas yra lankstesnis, sugebantis greičiau, sėkmingiau adaptuotis ir šis procesas praeina be didesnių destruktivių pakeitimų. Padėtis kiek komplikuojasi individui pasiekus pereinamąją fazę – paauglystę. Šis tarpsnis pats iš savęs esti sudėtingas, o tarpkultūrinis kontekstas jam suteikia dar tamsesnę atspalvį. Akultūracijos procesas dar labiau sudėtingėja pasiekus brandų amžių (sulaukus pensijos ar vyresniems tėvams emigravus pas savo suaugusius vaikus į svetimą šalį). To priežastimi išskiriamas nesugebėjimas atmesti savo buvusios kultūrinės praeities ir prisitaikyti prie naujų gyvenimo sąlygų, naujo gyvenimo stiliaus. (Kasatkina, 2000, p. 35 – 36)

Šių faktorių taip pat galima vertinti, ne vien tik per svetimšalio, tačiau ir per PV prizmę. Pastaruoju atveju amžiaus vaidmuo adaptacijos procese priklauso nuo PV požiūrio – ar tai jaunystės kultūrai aukštinti, ar vyresnio amžiaus išmintį gerbianči visuomenė. Jei PV gerbia vyresnio amžiaus asmenis, tai pastarieji bus vertinami, tačiau jei PV netraktuoja amžiaus kaip reikšmingo požymio, tikėtina, jog tiek jauni, tiek vyresni atvykėliai bus vertinami vienodai. (Olsen, Martins, 2009, p. 321)

Lytis. Vyrai dažniausiai jaučia didesnę poreikį bei spaudimą kuo greičiau adaptuotis naujojoje kultūrinėje aplinkoje. Tai sąlygoja jų kaip šeimos maitintojų vaidmuo, kuris įpareigoja kuo greičiau susirasti darbą, jeigu yra galimybė siekti karjeros ir užtikrinti savo šeimai materialinę gerovę. Darbas itin pagerina prisitaikymo galimybę, kadangi padidėja atvykėlio ir PV kontaktavimas aplamai, tiek galimybė įsitraukti į tam tikrų socialinių grupių (bendradarbių, sportuojančių bendradarbių grupes) veiklą, ir tokiu būdu pagerinti savo santykį su PV. Moterims, dažniausiai jos yra ištekėjusios, augina

vaikus ir imigravo kartu su visa šeima, iš dalies užkertamas kelias sėkmingai adaptuotis naujoje kultūrinėje aplinkoje. Tai lemia faktas, jog jos veikla daugiausia apsiriboja namų erdve, taigi nėra didesnio poreikio mokytis vietinės kalbos ar bendrauti su PV nariais, vėliau, jei atsiranda noras bei poreikis kontaktuoti su naujosios kultūros žmonėmis, kalbos nemokėjimas itin sumažina moters prisitaikymo galimybes. Nustatyta, jog moterys taip pat labai dažnai patiria savo vaidmens krizę, kadangi neretai moteriai priskiriamas vaidmuo naujojoje kultūrinėje aplinkoje labai kertasi su jos gimtojoje kultūroje moteriai suteiktu statusu ir vieta. (Berry, Poortinga, Segall, Dasen, 2003, p. 366; Clement, Gaudet, 2006, p. 299 – 300; Liebkind, 1996, p. 171 – 172) Tyrimai rodo, jog jauni, išsilavinę vyrai greičiau pasiekia aukštą gyvenimo standartą bei naujas galimybes profesinei karjerai nei moterys ir vyresni, neišsilavinę vyrai. (Kuzmickaitė, 2004, p. 162 – 163)

Išsilavinimas. Aukštesnis išsilavinimas sąlygoja mažesnę stresą, kadangi asmuo tikėtina geriau sugebės prisiderinti prie naujos aplinkos keliamų reikalavimų: greičiau išmoks vietinę kalbą, susipažins su šalies istorija, tradicijomis, politine santvarka, įstatymais, tad ir sėkmingiau adaptuosis. Tačiau bene svarbiausia išsilavinimo reikšmė yra ta, jog tai yra vienas svarbiausių ekonominę adaptaciją lemiančių veiksnių. Asmuo turintis profesiją, žinių, kvalifikacijos kur kas greičiau integruosis į vietinę darbo rinką, nes darbdaviams atrodytų patrauklus darbuotojas. Deja kaip jau minėta anksčiau dažniausiai svetimšalis, atvykęs į svetimą šalį, praranda statusą arba jis yra kur kas mažesnis nei turėtas tėvynėje. Taip gali įvykti ir dėl visiškai pagrįstų priežasčių – nepakankamos atvykėlio kompetencijos, jei priimančioje šalyje numatyti aukštesni standartai. Tačiau gana dažnai atvykėliui nesuteikiama jo turėta pozicija dėl kur kas subjektyvesnių priežasčių – PV diskriminacinių nuostatų ir elgesio, konkurencijos grėsmės, baimės, jog atvykėliai gali atimti darbo vietas iš vietinių gyventojų. (Berry, Poortinga, Segall, Dasen, 2003, p. 366)

Endogeniniai veiksniai

Individualios atvykėlio savybės gali tapti tiek jo adaptaciją palengvinančiu, tiek apsunkinančiu veiksniu. Prieš aptariant šias savybes, būtų tikslinga apžvelgti pagrindines problemas, su kuriomis susiduria beveik kiekvienas į svetimą kultūrą patekęs individas.

Stresas paliečia kiekvieną susidūrusį su svetimą, nepažįstama aplinka, kurioje nebegalioja jam artimos ir suvokiamos kultūrinės vertybės, socialinės normos, priimtini komunikacijos, elgsenos modeliai, kuomet pradedama nepasitikėti savimi paprastose, kasdieniškosiose situacijose, kurios anksčiau asmeniui nekeldavo jokių rūpesčių. Įtampą sukelia ne vien pasikeitusi bendravimo atmosfera ir dėl to kylantis nerimas, tačiau ir kur kas praktiškesnė, su kasdiene būtimi ir buitimi susijusi gyvenimo pusė:

būsto, pragyvenimo šaltinio paieškos, nepakankamas vietinės kalbos mokėjimas, kuris iššaukia daug nemalonių ir stresinių situacijų, elementarus orientavimasis erdvėje, skirtingo aprangos kodo, mitybos įpročių poreikis. Stresą sukelia ir staiga atsivėrusi socialinė tuštuma, sukianti stiprų praradimo jausmą, kadangi asmuo dažniausiai savo šeimą, artimuosius, draugus, bendradarbius – visą savo socialinį tinklą palieka savo tėvynėje, o atvykusio jo dažniais atvejais niekas nelaukia. Beveik visais atvejais atvykęs asmuo praranda savo tėvynėje turėtą statusą, poziciją, todėl naujoje aplinkoje jis nebeįsijaučia tiek dėmesio ir pagarbos, kiek jis sulaukdavo anksčiau. (Moghaddam, Taylor, Wright, 1998, p. 144; Kuzmickaitė, 2004, p. 171) Kaip jau užsiminta anksčiau, naujoje aplinkoje svetimšalius gali užklupti visiško nesiorientavimais erdvėje, buitinėse situacijose, sunkumai: asmuo ne tik gali nežinoti, kur jam reikia ieškoti jam reikalingų daiktų, paslaugų, tačiau gali net nežinoti, ko jam gali prireikti. (Moghaddam, Taylor, Wright, 1998, p. 145)

Visgi tyrimų duomenys rodo, jog lengvą ir greitą prisitaikymą nulemia ne tam tikras asmenybės tipažas ar asmenybės bruožai, tačiau tam tikras elgesys. Taigi tokie atradimai leidžia daryti prielaidą, jog galima išmokti elgesio modelius, padėsiančius sėkmingai prisitaikyti. (Moghaddam, Taylor, Wright, 1998, p. 155)

Individualios savybės. Nesudėtingą prisitaikymo eigą galima numatyti asmenims, kurie turi savybių, būdingų naujajai aplinkai. Ištyrus kinų studentus Naujojoje Zelandijoje buvo nustatyta, jog studentai, kurie buvo ekstravertai – savybė nebūdinga ir nepageidautina kinų kultūroje, tačiau skatintina vakarietiškoje Naujosios Zelandijos kultūroje – kur kas lengviau prisitaikė prie naujos aplinkos kultūrinių vertybių bei normų nei jų tautiečiai, turintys kinams būdingą intravercijos savybę. (Moghaddam, Taylor, Wright, 1998, p. 155 – 156)

Viena iš individualių, adaptaciją įtakoti galinčių savybių yra asmenybės branda, pasireiškianti tuo, jog asmuo gerai pažįsta save, suvokia, savo trūkumus ir privalumus. Toks pažinimas leidžia būti savimi ir ugdyti savo potencialą, efektyviai panaudoti savo gebėjimus ir talentus. Geras savęs suvokimas taip pat susijęs su savo poreikių suvokimu bei vidine motyvacija, vidiniu stimulu, kas savo ruožtu įtakoja mokslo ir profesinius pasiekimus, gerą savęs vertinimą, savo kompetencijų suvokimą ir pripažinimą bei pojūtį, jog gali kontroliuoti savo gyvenimą. Tai akivaizdžiai turi įtakos asmens psichologinei sveikatai ir aišku kultūrinės adaptacijos eigai. (Leung, 2001, p. 10)

Lūkesčiai. Atvykėlio gera psichologinė sveikata yra susijusi su jo lūkesčiais naujos aplinkos atžvilgiu. Situacija, kuomet gyvenimas naujoje kultūroje neatitinka svetimšalio anksčiau susikurto vaizdinio, o reali patirtis – jo lūkesčių, tikėtina sukels gana didelį stresą ir apsunkins tolesnę adaptacijos eigą. (Moghaddam, Taylor, Wright, 1998, p. 156 – 157)

Stigmatizavimas/ diskriminavimas. Daugelio psichologinių reiškinių negalima vertinti vienareikšmiškai, nes tie patys faktai skirtingiems žmonėms gali iššaukti skirtingas reakcijas bei skirtingai juos paveikti. Tai taikytina ir svetimšalio PV nuostatų ir elgesio jo atžvilgiu suvokimui. Daugelis atvykėlių nenori pripažinti, jog jie patiria diskriminaciją ir jog būtent tai yra viena svarbiausių jo negalėjimo sėkmingai prisitaikyti naujoje kultūrinėje aplinkoje priežasčių. Tai galima paaiškinti tuo, jog suvokta ir priimta diskriminacija vieniems asmenims gali labai sumažinti pasitikėjimą savimi bei pojūtį, jog jis pats gali kontroliuoti situaciją, aplinkybes, kuriose dabar randasi. Tuo tarpu kitokio psichologinio tipo asmenims suvokta diskriminacija gali grąžinti prarastą pasitikėjimą savimi arba netgi jį padidinti, kadangi nesėkmingos adaptacijos priežastis jis randa ir konstatuoja ne savyje, tačiau išorinėse aplinkybėse. (Padilla, Perez, 2003, p. 46)

Suvoktas PV neigiamas požiūris atvykėlio atžvilgiu, gali labai sumažinti ar net visai sužlugdyti jo norą, motyvaciją, siekį kuo geriau adaptuotis, kadangi svetimšalis suvokia, jog visos jo pastangos tiek išmokti kalbą, tiek įgyti kultūrinių įgūdžių liks nepastebėtos, neįvertintos, o gal netgi sutiktos priešiška. Tai savo ruožtu skatina svetimšalius pasitraukti iš PV ir solidarizuotis su savo kultūrine grupe, beje tai galioja netgi tais atvejais, kai atvykėlis nėra pats patyręs diskriminacijos savo atžvilgiu, jam užtenka žinoti, jog tai yra patyrę kiti jos etninės grupės nariai. (Padilla, Perez, 2003, p. 38 - 39)

Gyvenamoji vieta ir stigmatizavimas. Tai dar vienas iš dviprasmiškų veiksnių. Nors atvykėlių apsigyvenimas PV gyvenamuosiuose rajonuose yra sveikintinas izoliaciją mažinantis ir tarpusavio suvokimą skatinantis veiksnys, tačiau jis taip pat gali turėti ir visiškai priešingą poveikį. Tyrimai rodo, jog imigrantai, apsigyvenę rajonuose, kuriuose išskirtinai gyvena PV, gali pasijusti stigmatizuojami ir dėl to izoliuoti save nuo PV ir dar labiau pasitraukti link savo etninės grupės, kas savo ruožtu daugumos visuomenėje gali sukelti dar didesnę diskriminaciją atvykėlių atžvilgiu. (Padilla, Perez, 2003, p. 40)

Socialinė parama/ pagalba. Bendravimas gali stipriai įtakoti prisitaikymo eigą. Tyrimai rodo, jog net vienas pažįstamas ar draugas iš priimančios visuomenės, gali pasukti prisitaikymo procesą sėkmės link: sumažėja sunkumų, išskylančius padeda išspręsti, svetimą kultūrą galima suvokti iš vidaus, lengviau mokomasi ir įgyjama reikalingų socialinių įgūdžių, taip pat tai gali įtakoti lengvesnę ekonominę adaptaciją – įsidarbinimą, narystę norimoje socialinėje grupėje, naudingų ryšių užmezgimą. (Moghaddam, Taylor, Wright, 1998, p. 152)

Visgi reikia pastebėti, jog atvykėlio ir „šeimininko“ draugystė nėra jau toks visuotinai paplitęs ir universalus reiškinys. Labiau pastebima, jog atvykėliai burdamiesi į grupes, tam tikra prasme formuoja kultūrinius getus. Dažniausiai tai tos pačios tautinės sudėties grupelės, tačiau neretai pasitaiko įvairių tautybių atvykėlių grupių. Pirmųjų kūrimosi akstinas yra noras būti su panašiais į save vėl patirti

savą aplinką. Antruosius gi dažniausiai jungia bendra atvykėlio patirtis svetimose kultūroje, tiesiog noras bendrauti ir nesijaust vienišiams. Mokslininkai teigia, jog tokio pobūdžio grupelių susidarymas, nors ir skatina atsiskyrimą, sustabdo prisitaikymą, visgi yra labai naudingas atvykėliui, išgyvenančiam ankstesnių ryšių nutraukimą, taigi socialinį neužtikrintumą. Svetimšaliams toks bendravimas leidžia sumažinti prisitaikymo sukeltą įtampą, pasijusti svarbiu, reikalingu, taip pat gauti reikalingą informaciją, netgi finansinę paramą, apsaugą nuo nusistačiusių priešiška naujų imigrantų atžvilgiu (Kuzmickaitė, 2004, p. 162) Ryšiai su savo etninės grupės nariais svarbūs ir sėkmingesnei ekonominei adaptacijai bei buitinių problemų sprendimui, kadangi kontaktai padeda lengviau įsidarbinti ar susirasti būstą, pakeisti jį. Beje pastebėta, jog stiprieji ryšiai (kitaip dar ryšiai su savo kultūrinės grupės nariais) yra reikšmingi socialinei emocinei paramai gauti, o silpnieji (arba su priimančios visuomenės asmenimis) svarbūs atvykėlių socialiniam ir ekonominiam mobilumui įgyti. (Kuzmickaitė, 2004, p. 169) Neigiamas tokios atskirties aspektas yra vadinamasis galimo „užkrėtimo efekto“ pavojus, kuomet asmenys, besidalydami neigiama patirtimi ir jausmais, dar labiau sustiprina jau esamą neigiamą požiūrį į situaciją ir tokiu būdu yra dar labiau klimpstama į neigiamus išgyvenimus. (Moghaddam, Taylor, Wright, 1998, p. 153 – 154)

Egzogeniniai veiksniai

Atvykėlio kilmės šalis. Šalies, iš kurios atvykėlis atvyko, savybės sudaro individo kultūrinį – percepcinį „krepšelį“, tai ką jis savo atsineša į naująją aplinką, - kultūrinės normas, vertybes, komunikacijos būdus, aplinko suvokimą, santykį su aplinkiniais, elgesio, mąstymo modelius, laiko suvokimą ir daugelį kitų savybių. Atvykėlio kilmės šalies tradicijų suvokimas padeda geriau suprasti individo poreikius, tam tikro elgesio motyvus, lūkesčius bei palyginus jo atsineštą „krepšelį“ su būdingu naujai kultūrinei aplinkai, nuspėti, su kokiais problemomis asmuo gali susidurti, suvokti, kaip jis gali į jas reaguoti ir kokiais būdais jas spręsti. (Berry, 1997, p. 16) Kaip pavyzdį galima pateikti vietnamiečių imigrantus, šioje kultūroje pabrėžiamas kolektyvizmas, bendruomeniškumas, šeimos ryšiai šios kultūros asmenims yra itin svarbūs – tyrimai rodo, jog vietnamiečiams šeima svetimose aplinkose yra vienas svarbiausių socialinių adaptacinių veiksnių, asmeniui garantuojančių socialinę paramą jam prireikus, stiprų užnugarį, stimulą, skatinantį eiti pirmyn. (Sheridan, 2008, p. 307)

Motyvacija, atvykimo priežastys, kontekstas. Atvykimo priežastys bei aplinkybės yra taip labai svarbus adaptaciją veikiantis faktorius, kurį galima koreliuoti su atvykėlio motyvacija, tikslais, galima daryti prielaidas dėl jo akultūracinės strategijos pasirinkimo, o taip pat numatyti su kokiais sunkumais asmuo gali susidurti prisitaikymo procese.

A. Richmond pasiūlė vartoti du migracijos motyvus: reaktyvų ir proaktyvų. (Kasatkina, 2000, p. 36; Berry, 1997, p. 22 – 23; Leung, 2001, p. 10) Pirmasis tapatus anksčiau vartotam stūmimo motyvui – tai nesavanoriška, priverstinė migracija, lydima neigiamų lūkesčių ar galimybių. Proaktyvi arba kitaip traukos motyvacija, nurodo savanorišką migraciją, dažnai ieškant geresnių gyvenimo sąlygų ar geresnio uždarbio bei teigiamus lūkesčius. Tiek reaktyvios, tiek ypatingai proaktyvios motyvacijos veikiami asmenys vienodai susiduria su prisitaikymo problemomis, tačiau dėl skirtingų priežasčių, skiriasi ir jų požiūris į sunkumus bei kaip jie juos įveikia. Reaktyvūs atsiduria svetimoje aplinkoje ne savo noru, todėl jų noras prisitaikyti yra itin mažas, dėl tos pačios priežasties jie nesugeba efektyviai įveikti iškylančių problemų. Tuo tarpu proaktyvūs migrantai gali turėti itin didelius, netgi nerealistiškus lūkesčius naujos aplinkos atžvilgiu, todėl net ir menkiausias neatitikimas gali sukelti didelį stresą. Visgi jie, skirtingai ne reaktyvūs migrantai, susidūrę su sunkumais, labiau stengiasi jas išspręsti, kas savo ruožtu vėlgi gali sukelti dar didesnę stresą. (Leung, 2001, p. 10, 17)

Holistiniam adaptacijos proceso konteksto suvokimui neužtenka vien segmentuoti migruojančius asmenis atsižvelgiant į jų migracijos motyvus, tačiau būtina išanalizuoti ir jų prieš migracinę būklę, kadangi tai gali itin paveikti jų prisitaikymą svetimoje kultūroje. Ypač tai akivaizdu kalbant apie prieglobsčio ieškančius asmenis, pabėgėlius, kurie migruoja dėl jų tėvynėje įsisiautėjusių karinių konfliktų, politinio persekiojimo, genocido grėsmės. Būtent šios aplinkybės suponuoja tam tikrą psichologinį migracijos foną, iššaukiantį rimtas psichologines problemas: pabėgėlius persekioja ne vien tėvynės, kurią jie paliko ne savo noru, o priversti susiklėsčiusių aplinkybių, ilgesys, tačiau ir išgyventa dramatiška patirtis: sugriauti namai, išblaškytos šeimos, artimų žmonių netektys, nežinia dėl savo ateities, patirti pavojai, persekiojimai, kankinimai.

Numatoma apsisistojimo trukmė. Yra nustatyta, jog numatoma apsisistojimo trukmė gali įtakoti prisitaikymo sėkmę ar nesėkmę. Tai susiję su individo prisitaikymo poreikiu ir paties prisitaikymo traktuote. Laikinai atvykę, nevertins prisitaikymo kaip žūt būtino, jų gerovę nulemsiančio tikėtina mėgausis naujais išpūdžiais, pernelyg nesistengs prisitaikyti ir dėl to nepatirs didelio streso. (ar prisitaikymas vertinamas kaip būtinybė, neišvengiamybė ar tik kaip žaidimas) taigi ir su streso, patiriamo tiesioginės konfrontacijos su svetima aplinka metu, intensyvumu. Tuo tarpu ilgam ar net nuolat gyventi atvykę svetimšaliai jaus didelę būtinybę sėkmingai ir kuo greičiau prisitaikyti ir gali pajusti didelį nerimą, įtampą. (Tange, 2005)

Kultūrinis atstumas. Individo gimtosios ir svetimos kultūrų panašumas/ skirtingumas gali tapti vienu iš adaptaciją lemiančių veiksnių. Tikėtina, jog individas, kurio gimtoji kultūra ir svetima yra panašios, susidurs su kur kas mažiau nesklandumų bei patirs silpnesnę kultūrinį šoką ir lengviau bei

greičiau prisitaikys nei asmuo, kurio prigimtinė kultūra labai skiriasi nuo tos, su kuria jis susiduria gyvendamas užsienyje.

Tačiau būtina suvokti, jog prisitaikymą įtakoja ne vien atvykėlio nuostata kultūrinio panašumo/ skirtingumo atžvilgiu, tačiau ne ką mažesnę reikšmę turi ir priimančios visuomenės požiūris – ar ji svetimšalio kultūrą vertina kaip labai tolimą ar artimą. Taigi būtų galima daryti prielaidą, jog kultūrinis panašumas/ skirtingumas gali būti tik sąlyginis arba kitaip iliuzinis. Tokį klaidingą vertinimą gali nulemti daugelis faktorių, vienas jų – tam tikrai šaliai priskiriamas prestižiškumas – daugumos visuomenės atstovas, atvykėlio iš prestižinės šalies kultūrą gali suvokti kaip artimesnę savajai, nei asmens, atvykusios iš vadinamos neprestižinės šalies. (Olsen, Martins, 2009, p. 316 – 317)

Yra duomenų, jog PV ekonominės, socialinės, politinės sąlygos gali taip pat tapti adaptaciją įtakančiu veiksniumi. Tyrimų medžiaga rodo, jog asmenų, atvykusių į šalį, kurios politinė, ekonominė, socialinė situacija geresnė nei jų tėvynėje, prisitaikymo procesas vyksta kur kas sklandžiau, nei atvykėlių, atvykusių į šalį, kurioje sąlygos prastesnės nei jo kilmės šalyje. (Olsen, Martins, 2009, p. 317)

Priimančioji visuomenės (toliau PV) nuostatos imigrantų atžvilgiu. Šis veiksnys yra bene svarbiausias svetimšalio adaptaciją įtakojuojantis veiksnys, nes ji sukuria adaptacinį kontekstą – foną ir klimata – todėl prisitaikymo palengvinimas, apsunkinimas, pristabdymas ar net gi visiškas jo sužlugdymas yra visiškoje jos jurisdikcijoje.

Egzistuoja daugybė terminų yra skirta apibūdinti neigiamą tarpkultūrinę, tarpgrupinę sąveiką: ksenofobija, etnocentrizmas, rasizmas, diskriminacija, nacionalizmas, ir neseniai įvesta nativizmo sąvoka.

Ksenofobija apibūdinamas daugumos visuomenės priešiškas emocinis, nuostatų bei elgsenos nusistatymas prieš imigrantus. Ksenofobijos sąvokoje persipina tiek etnocentristinės, tiek diskriminacinės savybės: įsitikinimas apie savo tautos pranašumą bei priešiškas, ignoruojantis požiūris atvykėlių atžvilgiu. Teigiama, jog ksenofobija dažniau pasireiškia politinių nestabilumų, ekonominės įtampos laikotarpiu, kuomet ypač sustiprėja baimė, jog svetimšaliai gali uzurpuoti darbo rinką ir atimti darbo vietas iš vietinių gyventojų. (Yakushko, 2009, p. 44 – 45) Nors kaip jau anksčiau minėta ksenofobija tampriai susijusi su rasizmu, tačiau ji pasireiškia tiek rasiniu požiūriu vienalytėse, tiek daugialypėse visuomenėse – taigi galima daryti prielaidą, jog ksenofobija yra tiesiog bendras terminas, išreikšiantis individo svetimumo baimę, nenorą su juo kontaktuoti, neigiamą jo vertinimą.

Rasizmas – tai priešiškus fenotipiniais požymiais akivaizdžiai besiskiriantiems asmenims. Šis reiškinys labai susijęs su diskriminacija, konkretizuojant rasizmas generuoja diskriminaciją. Tačiau nors kaip jau anksčiau minėta rasizmas beveik išimtinai yra diskriminacinis reiškinys, *diskriminacija*

nebūtinai turi būti rasinio pagrindo. Tyrimai rodo, jog atvykėlio ir PV kultūriniai, rasiniai panašumai negelbsti svetimšalių nuo diskriminacijos dėl imigranto statuso. (Yakushko, 2009, p.51)

Etnocentrizmu vadinamas mąstymo būdas, kuomet asmuo savo kultūrą bei jos vertybes, normas laiko objektyvia realybe. Dažnai etnocentrizmas gali pasireikšti nesąmoningai – asmuo tiesiog nesuvokia, jog gali egzistuoti kiti mąstymo, elgesio būdai, modeliai. Suvoktas etnocentrizmas reiškia tai, jog asmuo žino ir pripažįsta egzistuojant kitokius kultūros sąlygotus mąstymo, elgesio būdus, tačiau traktuoja juos kaip žemesnius, nepakankamus, neteisingus, amoralius. Etnocentrizmas gali pasireikšti tiek svetimšalio, tiek priimančios visuomenės mąstysenoje. Abiem atvejais jis trukdo sėkmingai adaptuotis. Svetimšalio etnocentrizmas, pasireiškiantis nenoru suvokti naujos kultūros normas, nepagarba joms, gali sukelti įtampa „šeimininko“ visuomenėje ir tokiu būdu drastiškai sumažinti savo prisitaikymo galimybę. Analogiškai priimančios visuomenės etnocentrizmas užkerta kelią svetimšalių adaptacijai. (Moghaddam, Taylor, Wright, 1998, p. 148 – 151)

Požiūris į atvykėlių kilmės šalį. Nors buvo manoma, jog priimančios visuomenės požiūris į atvykėlius yra tiesiogiai susijęs su kultūriniu atstumu – ar vietinė ir etninė kultūros panašios, ar skirtingos, tačiau nauji tyrimai parodė, jog atvykėlio kilmę galima traktuoti kaip atskirą lemiantį veiksnį. Nustatyta, jog asmenys tautybės atžvilgiu gali turėti tokią pat išankstinę nuostatą kaip ir tam tikros socialinės grupės atžvilgiu. Didžiausias vaidmuo šiuo atveju tenka prestižui: jei atvykėlis kilęs iš šalies, kurią PV vertina kaip prestižinę, PV nariai bus labiau linkę priimti atvykėlį, tikėtina netgi norės priklausyti grupei, kuriai priklauso prestižinės kilmės asmuo. Ir atvirkščiai, jei asmens kilmės šalis nėra PV vertinama kaip prestižinė, jie ne itin norės priimti svetimšalį į savo grupę, taip pat tikėtina, jog jį gali atstumti ar netgi imti jo vengti. (Olsen, Martins, 2009, p. 317)

Atvykėlius priimančios šalies imigracinė politika. Kaip nurodo J. W. Berry, beje sėkminga adaptacija jis laiko integraciją, tik multikultūrinė visuomenė yra palankiausia svetimšalio adaptacijai. Pagrindiniai jos psichologinio klimato bruožai yra šie: skirtingų kultūrų priėmimas, toleravimas; nedidelis išankstinių nusistatymų lygis, turima omenyje etnocentrizmą, rasizmą, diskriminaciją, ksenofobiją; bendras teigiamas tarpkultūrinis tarpgrupinis požiūris bei visų visuomenės grupių identifikavimasis su daugumos visuomene. (Berry, 1997, p. 11) Etninė – kultūrinė prasme pliuralistinė visuomenė bei politika apibūdinama kaip priimanti imigrantus ir leidžianti jiems išlaikyti savo kultūrinius bruožus bei taip pat suteikti atvykėliams lygias pilietines, socialines, ekonomines teises. Pliuralizmas kaip politinis šalies veidas gali būti dvejopas: pirmoji kryptis toleruoja skirtumus, tačiau jų neskatina, nesuteikia kultūrinėms grupėms apgyvendinimo ar neparemia kultūrinio palikimo išsaugojimo. Šioje politinėje sistemoje tarsi ir nėra viešai deklaruojamos diskriminacijos, tačiau praktikoje egzistuoja ryški etninė, klasinė ar rasinė diskriminacija. Kitą kryptį galima apibūdinti kaip

kur kas palankesnę imigrantams, kadangi numatomas jų pilnavertis įtraukimas į valstybines institucijas ir struktūras. Visgi svarbiausias multikultūrinės politikos uždavinys yra ne vien akcentuoti etninių grupių kultūros įsiliejimą į daugumos visuomenę, tačiau suteikti lygias socialines ir ekonomines teises. (Castles S. 2000) Kadangi dažnai suteikta pilietybė nesuteikia visų socialinių – ekonominių garantijų ir lygiavertiškumo - kaip rodo tyrimai, politiniai skirtumai tarp atvykėlių ir PV yra kur kas mažesni nei ekonominiai, nes yra kur kas lengviau svetimšaliams suteikti pilietybę ir tam tikrą kiekį galios nei įveikti ekonominius skirtumus. (Gurr, 2005, p. 41 – 42)

Multikultūrinė visuomenė pasižymi ne tik teigiamu požiūriu į atvykėlius, tačiau ir pati yra heterogeniška etnine, kultūrine prasme. Tuo tarpu kultūriškai homogeniška visuomenė tikėtina įtariai ir su baime žvelgs į kiekvieną atvykėlį, taip apsunkindama arba iš viso užkirsdama jam kelią adaptuotis. Multikultūrinę ideologiją apibrėžia ne vien multikultūrinė visuomenė, tačiau ir priimančios šalies istorija, socialiniai – istoriniai santykiai su atvykėliais aplamai ir tam tikromis konkrečiomis etninėmis grupėmis. Taip pat svarbi šalies kultūrinė ideologija ir palanki esama migracinė politika. Taigi multikultūrinės visuomenės, nevykdančios jokios agresyvios politikos atvykėlių atžvilgiu, jiems atrodo patrauklesnė, kadangi suteikia tiek institucinį (kultūriškai adaptuota sveikatos apsauga, mokymosi programa, mokyklos), tiek asmeninį saugumą. (Berry, 1997, p. 11) Tyrimai parodė, jog jeigu prieglobsčio ieškantiems asmenims leidžiama rinktis prieglobsčio šalį, jie nesirenka tų valstybių, kurioms vadovauja pliuralistinės dešiniojo sparno politinės partijos, kadangi jos vykdo intensyvią antimigracinę politiką ir pasisako prieš politinio prieglobsčio suteikimą ir už įvairius su šiais klausimais susijusius draudimus, apribojimus (Neumayer, 2004, p. 166)

Tačiau netgi ir pliuralistinėse visuomenėse, kurių bendras požiūris į imigraciją ir imigrantus yra teigiamas, kai kurios etninės grupės, rasės, religinės grupės gali jausti padidintą, neigiamą dėmesį, agresiją, diskriminaciją, atmetimą. (Castles, 2000, Horenczyk, 1997, p. 35) Multikultūrinėse visuomenėse gali egzistuoti ne vien neigiamas išankstinis požiūris į tam tikras etines grupes, kaip jau minėta anksčiau, tačiau ir kita daug gilesnė problema. Tai deklaruojamos ideologijos, politikos nesutapimas su realiu vertinimu bei veiksmais. Toks prieštaravimas gali įnešti nemažai sumaišties į imigrantų gyvenimą, kadangi jų lūkesčiai ir vertinimo kriterijai gali būti orientuoti į propaguojama ideologiją, o ne į realybę. (Horenczyk, 1997, p. 36) Šiuo atveju galima išvelgti dar vieną svarbų aspektą – į deklaruojamą multikultūrinę ideologiją orientuotas atvykėlis, savo prisitaikymo nesėkmes gali priimti itin neigiamai ir itin asmeniškai, kadangi dėl sukurto teigiamo tos šalies įvaizdžio, gali imti manyti, jog dėl nesugebėjimo adaptuotis kaltas vien jis pats.

Atvykėlių ir priimančios visuomenės akultūracinės nuostatos ir jų sąveika. Pradinis akultūracijos strategijų variantas buvo pagrįstas atvykėlio noru išlaikyti savo kultūrinį palikimą ir

priimti naujos aplinkos kultūrinę sistemą. (Berry, 1997, p. 9 – 10) Tačiau vėlesni tyrimai parodė, jog toks požiūris yra labai ribotas, kadangi kultūrinė transformacija suvokiama kaip vienpusis, vienkryptis procesas. Socialinė sąveika niekada nevyksta socialiniame vakuume, todėl abi sąveikaujančios pusės: tiek atvykėliai, tiek juos priimanti visuomenė yra lygiaverčiai ir vienodai svarbūs komunikacijos dalyviai. Taigi netgi labai pozityvus svetimšalio požiūris į naują šalį, kuroje jis gyvena ir teigiamos akultūracinės strategijos (integracija, asimiliacija) pasirinkimas gali būti visiškai bereikšmis jei priimančioji visuomenė turės priešingą jų tarpusavio sąveikos įsivaizdavimą ir vertinimą. (Cabassa, 2003, p. 135; Horenczyk, 1997, p. 34)

Taigi jei priimančioji visuomenėje vyrauja integracinės tendencijos, atvykėliams su tokiais pačiomis nuostatomis nebus sudaryta jokių kliūčių sėkmingai adaptacijai. Jeigu abiejose „stovyklose“ vyrauja asimiliacinės nuotaikos, taip pat tikėtina lengva adaptacija, problemų gali iškilti jei PV puoselėja norą asimiliuoti kultūrinės mažumas, o šios nori išlaikyti savo kultūrinį identitetą. Tokiu atveju konfliktas neišvengiamas: etninės mažumos grupės nariai jaus didelį PV spaudimą asimiliuotis ir tai gali sukelti intensyvų psichologinį stresą, kuris privers etninės mažumo grupę izoliuotis. Beje būtina pabrėžti, jog neužtenka žinoti bendras PV akultūracines nuostatas, tačiau taip pat privalu išsiaiškinti jos požiūrį į kiekvieną toje visuomenėje egzistuojančią kultūrinių mažumų grupę. Tyrimai rodo, jog ta pati visuomenė gali turėti skirtingas nuostatas skirtingų etninių grupių atžvilgiu. (Horenczyk, 1997, p. 35)

Etninė bendruomenė. Etninė bendruomenė susidaro etninės grupės pagrindu, kurią apibrėžia keturi bruožai: sąlyginis nekintamumas, bendros kultūrinės vertybės, savitas komunikavimo ir sąveikos erdvė, save suvokia kaip besiskiriančią nuo visuomenės, kuri savo ruožtu taip pat laiko ją skirtinga.

Egzistuoja nuomonė, jog bendruomenės idėja yra multikultūrinės visuomenės/ multikultūrinės ideologijos išdava. Tokioje ideologijoje yra pasisakoma už kultūrinį pliuralizmą ir kultūrų lygybę – etninių mažumų grupių atstovai turi teisę išlaikyti savo kultūrinę tapatybę ir tuo pačiu būti visiškai pripažintais visos visuomenės. Taigi šiame kontekste bendruomenė, kaip savipagalbos idėja, tampa kaip vienas iš multikultūrinės ideologijos įgyvendinimo įrankių. Bendruomenė atlieka nemažai naudingų funkcijų: padeda jos nariams įveikti izoliaciją, gina bendruomenės ir jos narių interesus, suteikia savo nariams materialinę pagalbą bei skatina bendruomenės kultūrą, supažindindama su ja visą visuomenę. (Kelly, 2003, p. 38) Kaip jau minėta, bendruomenė gali tapti gera kultūrinės adaptacijos atspirtimi, kadangi ji sukuria informacijos dalinimosi sistemą ir socialinių ryšių tinklą, kurio pagalba migrantai gali kur kas lengviau orientuotis ir prisitaikyti prie naujos kultūrinės aplinkos.

Taip pat būtina pabrėžti, jog imigrantų ir pabėgėlių bendruomenės nėra tapačios sąvokos – skirtingi jas formuojantys akstinai, veiksniai, skirtingas jų funkcionavimas. Imigrantų, dažniausiai atvykusių dėl darbo, migracijos srautai yra grandininiai, taigi asmenys patys pasirenka šalį, kurioje jie

nori dirbti. Taip pat dažniausiai jie turi ten jau įsikūrusių, gyvenančių ir dirbančių giminaičių, pažįstamų, taigi ir bendruomenės sukūrimas yra kur kas lengvesnis procesas - dažniausiai žmonės yra tarpusavyje pažįstami, galbūt netgi draugai, o socialinis artumas bendruomenės kūrimesi ir veikloje yra itin svarbu. Ne ką mažiau svarbu ir tai, jog dauguma atvejų naujai atvykusieji dažniausiai ir apsigyvena netoliese, taigi formuojasi ne vien institucinės, tačiau ir realios bendruomenės.

Visiškai priešinga situacija klostosi pabėgėlių atveju – jų migracija nėra planuota, dažniausiai jie negali pasirinkti savo prieglobsčio šalies, tad atvykdami jie nieko nežino apie juos priimančią šalį. Be to jie ten neturi socialinių ryšių tinklo: pažįstamų, giminaičių, draugų, kurie galėtų pagelbėti. Masiškas atvykimas sąlygoja ir tai, jog dažniausiai nėra tos pačios etninės grupės žmonių, žinančių apie tos šalies sistemą, politiką, įstatymus ir kitą naudingą informaciją, kuri galėtų pagelbėtų tiek privačiame pabėgėlių gyvenime, tiek bendruomenės kūrime. (Kelly, 2003, p. 39)

Visgi reikia pastebėti, jog graži etninės bendruomenės idėja gali būti tik gražus multikultūrinės ideologijos fasadas. Dažnai tokių bendruomenių kūrimasis nėra natūralus, iš pačių etninių grupių individų noro kylanti iniciatyva. Etninių mažumų susibūrimui į bendruomenės didelę įtaką daro tai, jog kai kuriose politinėse sistemose individas neturi didelės reikšmės, todėl tik bendruomenės, kurioms suteikiamas institucinis statusas, įgyja daugiau galios ir gali priversti visuomenę juos išgirsti. Vien tik formalumu gali tapti tiek migrantų, tiek pabėgėlių bendruomenės, tačiau pastarųjų atveju ši rizika yra itin didelė.

Be jau anksčiau išvardytų sunkumų, su kuriais susiduria pabėgėliai, kurie taip pat nulemia ir jų bendruomenių formavimosi problemas, reikia pabrėžti, jog dažna tokia bendruomenė neatitinka pradžioje pateikto etninės grupės apibrėžimo. Taigi, kaip matyti iš bosnių bendruomenėje Didžiojoje Britanijoje atliktų tyrimų, šios bendruomenės nariai nesijaučia priklausomi vienas nuo kito, susiję tarpusavyje, kas labai svarbu bendruomenės funkcionavimui. Mat skirtingai nei grandininės migracijos atveju, pabėgėliai į naująją šalį yra perkeliama sporadiškai, buvę kaimynai, giminaičiai, draugai ar tiesiog pažįstami, jeigu jei yra perkeliama į ta pačią šalį, dažnai yra išsklaidomi. Taigi susiformuoja visiškai tarpusavyje nebendruojančios, bet geografiškai toje pačioje vietoje gyvenančios individų grupės, kurios nejaučia vidinio ryšio, atsakomybės už viena kitą.

Aišku, kai kurių bendruomenės kūrimosi ir funkcionavimo sunkumų nederėtų pervertinti, kadangi tai yra universalios, dažnai pasitaikančios ir kultūrinės priklausomybės neturinčios savybės, kurios visgi įtakoja etninių bendruomenių veiklą. Tai būtų bendruomenės narių iniciatyvumo stoka, nenoras skirti jai daug savo dėmesio, laiko, jėgų. Taip pat dažnai pasitaikantis vidinis bendruomenių susiskaldymas: socialiniu, ekonominiu, religiniu pagrindu, regioninė kilmės šalyje egzistavusi grupių diferenciacija. Tačiau kaip jau minėta anksčiau, su panašiomis problemomis susiduria bene kiekviena

bendruomenė. Tačiau būtina atkreipti dėmesį į vieną bruožą, kurį būtų galima bent iš dalies priskirti kultūriškai sąlygotiems aspektams – tai kad pabėgėlių, migrantų kilmės šalyse gali nebūti bendruomenių egzistavimo tradicijų arba jos gali būti suvokiamas skirtingai nei individus priimančioje šalyje. (Kelly, 2003, p. 42 – 43)

1. 3. KULTŪRINĖ INTEGRACIJA

Nepaisant to, jog integracijos sąvoka šiandienos viešajame, ir iš dalies akademiniame diskurse vartojama tarsi vaistas nuo visų visuomenę ištikusių sunkumų, kultūrinės integracijos sąvoka jame beveik nefigūruoja. Tuo tarpu socialinė bei politinė integracija yra aptarinėjamos labai plačiai, įvairūs tyrėjai publikuoja šios srities integracijos analizes, skatinimo bei vertinimo galimybes. Galima daryti prielaidą, jog tokia situacija visų pirma rodo pasikeitusį politikos kursą: nuo anksčiau vykdytos asimiliacinės kitataučių akultūracinės strategijos pereinama prie kur kas humaniškesnės integracijos strategijos. Jai savo ruožtu atsirasti įtakos turėjo šiandienos žmogaus teisių, kaip instituto, dominavimas tarptautiniame lygmenyje bei valstybės, kaip multikultūrinio darinio, vaizdinio atsiradimas. Šiame kontekste socialinės bei politinės integracijos vyravimas atrodo visiškai suprantama, nes iš esmės paliečiamos bendražmogiškosios vertybės, tokios kaip ekonominis savarankiškumas, nepriklausomybė, išaugęs savęs vertinimas bei patenkinamas paties asmens poreikis priklausyti tam tikrai socialinei organizacijai, šiuo atveju valstybei, suteikiant tam tikras teises bei pareigas. Beje galima numanyti, jog tokia strategija naudinga abiejoms dalyvaujančioms pusėms, nes valstybė nusimeta ekonominę pabėgėlių išlaikymo našta, o suteikiant pilietybę, kuriamas vieningos ir vienalytės valstybės vaizdinys. Visgi integracijos sąvoka nėra suvokiama vienareikšmiškai: vieno tyrimo metu paklausus pabėgėlių, kas yra integracija, dauguma atsakė, jog tai mokymosi procesas priimti visuomenę, kurioje gyvenama ir būti jos priimtais, kiti tuo tarpu atsakė, jog tai tapatu asimiliacijai, verčiant tapti tokiais, kaip priimančioji visuomenė. (Mestheneos, Ioannidi, 2002, p. 306) Beje nuogastavimus, jog integracija yra asimiliacija, besislepianti po naujo ir tariamai neutralaus integracijos termino, yra išreiškę ir socialiniai darbuotojai, patys buvę imigrantai, o dabar dirbantys su jais. (Augusti – Panareda, 2006) Taigi galima teigti, jog kultūrinė integracija tam tikra prasme yra ne itin patogus terminas, nes jis, nepaisant deklaruojamos kultūrinės pusiausvyros, kurią numato integracija, vis dėl to slepia lūkesčius ir netiesioginį spaudimą priimti šalies, kurioje apsigyvena atvykėliai, taisykles, gyvenimo būdą.

Dar vienas svarbus integracijos aspektas, liečiantis ir integraciją aplamai, tačiau labiausiai kultūrinę integraciją, yra tam tikras primestinis jos pobūdis. Tai atrodo ypač netikėta turint omenyje,

jog akulturacinės strategijos yra pasirenkamos pačių tarpkultūrinės sąveikos dalyvių, tiek atvykėlių, tiek juos priimančios visuomenės narių. Taigi kylančios iš apačios, o ne „nuleidžiamos“ iš viršaus, kaip gali pasirodyti dabar. Todėl kai kuriais atvejais, tam tikrų integracijos programų punktų įgyvendinimas gali būti neįmanomas, nes asmenys dėl tam tikrų priežasčių yra pasirinkę kitą, ne integracijos orientaciją.

Kitas svarbus integracijos aspektas pavojingas dėl to, jog gali iškraipyti integracijos suvokimus, yra priimančios visuomenės lūkesčiai. Integracijos vertinimo kriterijai ir matai akivaizdžiai rodo, jog pabėgėlių socialinė integracija yra suvokiama kaip evoliucinis procesas su sėkmingu galutiniu rezultatu, tam tikra prasme kaip idealistinis planas. Prie tokio neadekvataus vertinimo prisideda ir tai, jog pabėgėliai, o taip pat ir jų integracijos procesas yra tarsi ištraukiami iš socialinių reiškinių visumos – tam tikra prasme dekontekstualizuojami. Akivaizdu, jog šio reiškinio negalima suvokti ir pernelyg supaprastintai – pabėgėlius kaip grupę iš tiesų apibūdina visai kitokios savybės nei įprastai suvokiamą visuomenę ar netgi imigrantus, jų skirtumai yra nenuneigiami ir jų ignoruoti negalima. Tačiau visiškai atskirti pabėgėlių integraciją kaip atskirą socialinių procesų vienetą iš visos procesų visumos, reikėtų neįvertinti jo daugialypiškumo ir sąsajų su kitais procesais. Viena iš pasekmių, akivaizdžiai matoma daugelyje teorinių pabėgėlių integracijos darbų, yra neadekvatus šio reiškinio vertinimas, rezultatų matavimas ir lūkesčiai, susiję su jo rezultatais. Konkretizuojant – vertinant, matavimo pagrindu tampa vietinė visuomenė: jos išitraukimas į socialinį gyvenimą, pasiekimai, aktyvumas, tačiau čia būtina pabrėžti, jog tai vėlgi nėra reali vietinė visuomenė, tačiau vien tik idealus jos variantas deja neatitinkantis realybės. (Phillimore, Goodson, 2008, p. 311) Vietinėje visuomenėje, kurioje vyksta pabėgėlių socialinė integracija, taip pat egzistuoja pavieniai asmenys, ar jų grupės, kurių negalima vertinti kaip gerai prisitaikiusių ir sėkmingai funkcionuojančių toje visuomenėje. Šiame kontekste pabėgėlių integracijos tikslas – visiška integracija į priimančią visuomenę atrodo gana paradoksaliai. Todėl pabėgėlius reikia suvokti ir vertinti diferencijuotai, tiek kaip individų grupę, kuriems būdingos vienokios ar kitokios bendros savybės, patirtis, tačiau ir kaip individus, kurie turi skirtingus charakterius, poreikius, elgesio modelius, mąstymą, priklausantį nuo jų asmenybės. Tuo pačiu ir priimančios visuomenės negalima suvokti vien tik kaip vienalyčio ar visiškai individualizuoto darinio. Iš to išplaukia, jog egzistuoja tikimybė, jog ir pabėgėliai gali integruotis selektyviai, sąmoningai ar nesąmoningai pasirinkdami vienokias ar kitokias priimančios visuomenės grupes, ir tam tikru lygiu prisitaikydami prie pasirinktos kultūrinės terpės. (Horenczyk, 1997 p. 35)

Kultūrinės, o taip pat socialinės bei politinės, ekonominės integracijos išskirimas iš bendro integracijos reiškinio yra netikslingas ir net nelabai logiškas. Visgi toks dirbtinis išskaidymas gali padėti geriau suvokti šio proceso struktūrą: sudedamąsias dalis ir sritis, kuriose vyksta integracija ir

kurios yra svarbios šiame procese. Taip pat struktūrinių dalių išskirimas gali pasitarnauti suvokiant, kokie veiksniai gali turėti įtakos šiam reiškiniui, o taip pat rengiant bei koordinuojant integracines programas. Tačiau toks techniškasis požiūris į integracijos procesą realybėje yra nefunkcionalus, nes nei suteikta pilietybė, nei gauta socialinė parama, rastas darbas, būstas ar net išmokta kalba dar negarantuoja sėkmingos atvykėlio integracijos. Savęs suvokimas tiek kaip skirtingos kultūros atstovo, tiek kaip visos visuomenės dalies, suvokiant ir palaikant skirtumus, tačiau nestatant sienų tarp sąvokinių „Mes“ ir „Jie“, prasideda ne kur kitur, bet asmens viduje.

Socialinės integracijos turinys žymi tą bendrą vardiklį, kuris būtinas kiekvienam žmogui tam, kad jis galėtų gerai jaustis ir normaliai funkcionuoti konkrečioje aplinkoje. Kai kuriuos jos punktus neabejotinai galima suvokti kaip bazinius, atliepiančius beveik visų žmonių poreikius. Tačiau manyti, jog asmenų poreikių, iš dalies net vadinamųjų bazinių, neįtakoja jokie kiti veiksniai tik bendražmogiškos reikmės, reikštų neaprepti, o gal ignoruoti visų galimų realybėje sutinkamos įvairovės priežasčių šaltinį. Vienas tokių, galima netgi teigti, jog reikšmingiausių šaltinių yra tai, ką kiekvienas žmogus nepaliaujamai gauna per visą savo sąmoningą gyvenimą – kultūra. Kultūra šiame darbe suvokiama kaip: „*tam tikros grupės žmonių pripažintas, iš kartos kartai perduodamas gyvenimo būdas*“ (Jandt, 1995, p. 5) bei „...*žinojimo, patirties, nuostatų, vertybių, požiūrių, prasmų, hierarchijos, religijos, laiko, vaidmenų, erdvinio išsidėstymo, visatos suvokimo, materialinių objektų ir nuosavybės, įgytos žmonių grupės ar individo, telkinys*“. (Samovar, 1997, p.12) Apibendrinant, kultūra yra įstatymų, normų, nuostatų visuma, organizuojanti visą tai kultūrai priklausančių žmonių gyvenimą. Tačiau verta vengti kultūros kaip vienintelio žmonių mąstymo ir elgesio normas kuriančio veiksnio suabsoliutinimo, nes akivaizdu, jog net ir individai, išaugę toje pačioje kultūrinėje aplinkoje gali skirtis ir tikrai skiriasi tarpusavyje. Taigi kultūrinės integracijos terminas šiame darbe vartojamas kaip tam tikras abipusis kultūrinis kompromisas, sąlygotas tiek savaiminio noro, tiek neišvengiamos būtinybės persiorientuoti, atsisakyti ar pakeisti tam tikras kultūrinės nuostatas tam, kad būti priimtais vietinės visuomenės/ priimti kitų kultūrų atstovus, ir užtikrinti savarankiškumą ir darnų būvį.

Tad remiantis teiginiu, jog kultūra, įtakodama žmonių suvokimą, mąstymą bei elgesį, formuoja poreikius ir būdus jiems pasiekti, daroma prielaida, jog sėkminga socialinė integracija negalima. neįvykus kultūrinei integracijai, arba kitaip tariant, integracija apšiamai negalima įvykus vien tik socialinei integracijai (turima omenyje socialinės integracijos schemos punktų įvykdymą).

Integracijos terminas žymi lūžį valstybių migracinės politikos istorijoje: humaniškesnį, ne tokį agresyvų, kaip asimiliacija, politikos kursą. Integracija suvokiama kaip dvipusis procesas, kurio abi pusės, tiek atvykėliai, tiek juos priimanti visuomenė yra lygiaverčiai tarpkultūrinio sąveikavimo

dalyviai, tam tikra prasme bendradarbiaujantys tam, kad pasiekti abipusį gerbūvį. Deja dažnai tai yra tik deklaruojamos vertybės, neįgyvendinamos realybėje, kadangi, nepaisant skelbiamų lygiaverčių santykių ir indėlio, kuri abi pusės turi įnešti normalizuojant santykius, neretai atvykėlis yra tas, kuri bandoma performuoti taip, kad jis atitiktų visuomenės lūkesčius. Tai taip pat akivaizdu suvokus, jog integracija vykdoma net nežinant, ar atvykėliai, šiuo atveju pabėgėliai, pasirinkę integracijos orientaciją. Taigi nors iš pradžių integracija buvo suvokiama tik kaip pačių atvykėlių savarankiškas santykių su nauja aplinka sąveikos pobūdžio pasirinkimas, praktikoje jis įgauna labiau imperatyvo intonaciją. Adaptacijai, gebėjimui iš dalies prisitaikyti prie naujos aplinkos, priimti ir suvokti ją, svarbūs tiek demografinės asmens savybės, kaip amžius, išsilavinimas bei lytis, taip pat vidinės savybės, tokios kaip emocinis lankstumas, psichologinis pasiruošimas, branda, patirtos traumos. Tačiau ne mažiau svarbu yra valstybės migracinės politikos pobūdis, požiūris tiek į atvykėlius bendrai, tiek į konkrečios tautybės, religijos, rasės svetimšalius konkrečiai, bei pačios priimančios visuomenės pasirengimas priimti kitokius asmenis.

2. PABĖGĖLIŲ INTEGRACIJA: PROBLEMOS IR IŠŠŪKIAI

Pabėgėlių kultūrinės integracijos specifiškumui suvokti būtina suprasti, kas yra pabėgėlis, kokiais kriterijais remiantis asmenims suteikiamas šis statusas. Ypatybės, išskiriančios pabėgėlių iš įprasto migracijos dalyvių fono, gali turėti lemiamos reikšmės jų santykiui ir sąveikai su naująja aplinka. Taip pat reikia įtraukti naujas pabėgėlių formacijos aplinkybes ir priežastis, kurios praplečia pabėgėlio sąvoką ir įveda naujų kintamųjų į šį reiškinį. Atsižvelgiant į skirtingas pabėgėlių ir paprastų imigrantų savybes, jų integracijos eiga bei sėkmė tai pat gali varijuoti, todėl svarbu suvokti, kokie bruožai gali turėti įtakos šiam procesui bei kaip jie gali veikti visą proceso eigą.

2. 1. PABĖGĖLIO DEFINICIJA

Pabėgėliai anaipol nėra naujas reiškinys, kadangi priverstinius žmonių judėjimus iššaukiančių įvykių būta ir laikotarpiu prieš mūsų erą. Tačiau didesnio dėmesio pabėgėliai sulaukė XX amžiaus antrajame dešimtmetyje, kuomet I pasaulinio karo metu daugelis žmonių karo veiksmų buvo išvaryti iš savo namų, o 1917 metų Spalio revoliucija Rusijoje daugelį jos gyventojų privertė bėgti iš savo tėvynės. (Joly, Kelly, Nettleton, 1997, p. 5 – 6) Būtent tuomet pasaulio visuomenė pradėjo suvokti, jog vykstančių procesų negalima palikti savieigai ir būtina įsikišti. Tuo metu dar gyvavusios Tautų Sąjungos iniciatyva 1921 metais garsus norvegų tyrinėtojas Fritjofas Hansenas buvo paskirtas Vyriausiu pabėgėlių reikalų įgaliotiniu. (Joly, Kelly, Nettleton, 1997, p. 5 – 6; Suvanto, 2000, p. 10) Galima sakyti, jog naujai sukurta institucija savo pirmine paskirtimi turėjo būti laikina, kadangi orientavosi išskirtinai į rusų pabėgėlių Europoje reikalus. Tačiau palaipsniui buvo suvokta, jog tai nėra išskirtinis atvejis, tačiau atvirkščiai - neramumų draskomoje Europoje itin dažnas reiškinys.

Reikia pastebėti, jog pirminiai pabėgėlio apibrėžimai atsirado po to, kai atsirado pats reiškinys, tai aišku būdinga bene visiems fenomenams, tačiau tai labai apsunkina kitų kintamųjų įvedimą į jau esamą definiciją. Dėl šios priežasties Europos politikai ir mokslininkai susidūrė su gana nemažomis problemomis. Iš pradžių, 4 – jame dešimtmetyje, pabėgėliais buvo laikomi asmenys, netekę diplomatinės savo valstybės apsaugos ir neįgiję kitos valstybės pilietybės. Tačiau tokiu būdu iš esmės buvo tik apibrėžtas pabėgėlio tuometinis statusas - pilietybės ir su ja įgyjamos valstybės apsaugos praradimas. 6 – jame dešimtmetyje pabėgėlio apibrėžimo imta ieškoti priežastyse, dėl kurių asmuo buvo priverstas bėgti iš savo tėvynės. Tokiu būdu pabėgėlio sampratoje atsirado du kintamieji, kurie su mažesniais ar didesniais pakitimais vyravo ir lėmė pabėgėlio statuso suteikimą asmeniui iki pat šių

dienų. Vienas jų – politinės priežastys, lėmusios asmenų pasitraukimą iš savo namų, o antras – asmuo arba grupė, su kuria asmuo identifikuojasi yra persekiojama arba egzistuoja persekiojimo grėsmė. (Lacroix, 2004, p. 154)

Iki šiol mokslininkai nesutaria, kaip vertinti pabėgėlį: ar kaip paprastą imigrantą, ar kaip visiškai skirtingą reiškinių. Akivaizdu, jog tokių nesutarimų ištakų verta ieškoti jau anksčiau aptartame probleminiame klausime, kas yra pabėgėlis, o kaip rodo mokslininkų disputai, atsakymo ieškoma, analizuojant priežastis, paskatinusias žmones palikti savo gimtuosius namus.

Visgi gilesnės, išsamesnės pabėgėlių studijos parodė, jog skirtis tarp pabėgėlio ir paprasto imigranto nėra tokia griežta. Ankstesniuose pabėgėlio apibrėžimuose akcentuoti kriterijai, tokie kaip *politinių* įvykių sukeltos žmonių gyvybei grėsmingos situacijos ir persekiojimai arba netgi persekiojimų galimybė, nebeatitinka apibūdinti dabarties pabėgėlių atsiradimo konteksto kompleksiskumo. Didžiuliai ekonominiai sunkumai ar net ekologinės katastrofos, kurios neabejotinai papildys naujos gyvenamosios vietos ieškotojų gretas, sudaro nepakeliamas sąlygas žmonėms gyventi ar netgi nepalieka galimybės išgyventi, taip pat imamos klasifikuoti kaip priežastys, dėl kurių asmuo gali tikėtis gauti pabėgėlio statusą. (Joly, Kelly, Nettleton, 1997, p. 9 - 10) Kadangi tokios situacijos nėra priskiriamos prie natūralių, greičiau tai valstybės, valdžios priimtu netinkamų sprendimų išdava. Be to darosi sunku suvokti ir atskirti tikrąsias pasitraukimo priežastis, nes, pavyzdžiui, karas sukelia ne vien realią grėsmę asmens gyvybei, tačiau turi ir kitų neigiamų lydinčių reiškinių, tokių kaip infrastruktūros sunaikinimas, iš to sekantis nedarbas, geriamo vandens ar maisto stoka, o taip pat karinių neramumų sąlygomis negalima gauti reikiamos medicininės pagalbos ar gydymo bei daugelis kitų. Todėl akivaizdu, jog pirminė prieglobsčio prašymo priežastis gali nebūti tiesioginiai karo veiksmai ir iš to kylanti grėsmė asmens gyvybei, ar persekiojimai, tačiau kitos ne ką mažiau žmonių gyvybei pavojingos sąlygos, sekančios iš karinių neramumų. Beje fiksuojamas ir kitas įdomus faktas, kuris, galima būtų daryti prielaidą, egzistavo ir ankstesniais laikotarpiais, tiesiog nebuvo fiksuojamas. Asmenys, kurie gali tikėtis gauti pabėgėlio statusą, palikdami savo namus, nekeliauja į artimiausią saugią vietą, kaip buvo tikimasi iš žmonių, bėgančių nuo karo baisių, tačiau renkasi dažnai ilgą, varginančią ir kur kas pavojingesnę kelionę į pasirinktą šalį. Tai kitaip dar vadinama tikslo šalis, dažniausiai yra ekonomiškai stipri, neretai suteikianti gerą socialinį aprūpinimą pabėgėliams. Taigi iškyla klausimas: kuo „ekonominis pabėgėlis“ skiriasi nuo ekonominio imigranto, nes abu jie ieško geresnio gyvenimo ir išgyvenimo sau ir savo šeimai, ir neretai panašiai kaip ir ekonominiai imigrantai, pabėgėliai taip pat daro sprendimus, rinkdamiesi savo naujuosius namus.

Beje galima tvirtinti, jog svarbiausia universalus pabėgėlio apibrėžimo paieškų priežastis ir yra atskirti jį nuo paprasto imigranto, iš esmės tai teisinis, legitimumo skirtis. Kadangi asmuo, kuriam

suteikiamas pabėgėlio statusas, automatiškai tampa jį priėmusios valstybės „legaliu globotiniu“, kurio socialinis aprūpinimas ir integracija tampa valstybės jurisdikcija. Tačiau tai idealus atvejis, labiau būdingas šiaurės Europos migracinės politikos zonos šalims, tokioms kaip Vokietija, Didžioji Britanija, Nyderlandai, Švedija ir kitoms, kuris visgi yra siekiamybė pietų Europos migracinės politikos zonos šalims: Graikijai, Italijai, kiek mažiau Ispanijai bei Portugalijai.

Analizuojant tyrinėtojų disputus dėl pabėgėlių traktuotės visuotiniame migracijos kontekste, darosi aišku, jog tiek pabėgėlių kaip išskirtinio reiškinių, tiek kaip vienu iš migracijos veikėjų vertinimai turi pagrindo.

2. 2. PABĖGĖLIŲ INTEGRACIJOS YPATUMAI

Pabėgėlių integracijos specifika apsprendžia pabėgėlio ir paprasto imigranto skirtumai. Vienas esminių yra reaktyvi migracija, kadangi savo namus jie yra priversti palikti, taigi išvykimas vyksta ne jų pačių noru, o dėl politinių aplinkybių, dažniausiai karo ar kitokio pobūdžio karinių neramumų, persekiojimo, priešiško.

Tai savo ruožtu gali turėti sukelti psichologinių ar net psichinių problemų žmonėms, kuriems tenka ne tik patirti karo žiaurumus, artimųjų mirtį, nuolatinį nerimą, baime, pavojų, galbūt slapstymąsi, badą vykstantį jų pačių tėvynėje, tačiau ir priimti nelengvą sprendimą palikti savo gimtąsias vietas, vėliau iškęsti pavojingą kelionę, ieškant prieglobsčio arba nelengvą gyvenimą pabėgėlių stovyklose bei kitus sunkumus, kuriuos tenka patirti tokioje situacijoje atsidūrusiems asmenims.

Beje neretai sprendimo palikti savo namus negalima traktuoti kaip apgalvoto, apsvaistito, nes tai gali būti tiesiog refleksas bėgti nuo karinių veiksmų, tiesiogiai gresiančio pavojaus gyvybei. Taigi asmuo negali planuoti savo išvykimo, išgyventi išsiskyrimo skausmo ir susitaikyti su tuo. Iš to išplaukia, kad neretai pabėgėliai nespėdžia kurią šalį jiems pasirinkti kaip naujuosius savo namus/ prieglobstį, esant kariniams neramumams paprastai pabėgėliai traukiasi į artimiausią esančią saugią vietą. Taigi atrodo, jog tiek pats pasitraukimas, tiek pasitraukimo vieta nėra pabėgėlių savarankiško apsisprendimo pasekmė.

Priverstinis pasitraukimas susiklosčius pavojingai situacijai tėvynėje iš esmės apsprendžia tam tikrą daugeliui pabėgėlių būdingą savybę – motyvacijos stoką. Galbūt tai lemia psichologiniai veiksniai, asmuo negali susitaikyti su faktu, jog jam teko netikėtai palikti savo namus, priimti šią skaudžią teisybę pririekia laiko. Taip pat žmonės mano, jog pasitraukimas yra laikinas, ir vos tik pasikeis nepalankios aplinkybės gimtinėje, jis galės grįžti atgal, todėl neverta itin stengtis ir bandyti įsikurti kitoje šalyje.

Reikia pabrėžti, jog, nors daugelis tyrinėtojų įvardija pabėgėlių integracijos sunkumus ir paties proceso nesklaidumą, tačiau integracijos vertinimo kriterijai ir matai akivaizdžiai rodo, jog pabėgėlių integracija yra suvokiama kaip evoliucinis procesas su sėkmingu galutiniu rezultatu, tam tikra prasme kaip idealistinis planas, netgi utopinis jo variantas. Prie tokio neadekvataus vertinimo prisideda ir tai, jog pabėgėliai, o taip pat ir jų integracijos procesas yra tarsi ištraukiami iš socialinių reiškinių visumos – tam tikra prasme dekontekstualizuojami. Akivaizdu, jog šio reiškinio negalima suvokti ir pernelyg supaprastintai – pabėgėlius kaip grupę iš tiesų apibūdina visai kitokios savybės nei įprastai suvokiamą visuomenę ar netgi iš dalies imigrantus. Visų pirma jie skiriasi savo susiformavimo priežastimis, kurios apsprendžia ir jų galimą elgseną, mąstyseną bei savijautą. Tad skirtumai yra nenuneigiami ir jų ignoruoti negalima. Tačiau visiškai atskirti pabėgėlių (socialinę) integraciją kaip atskirą socialinių procesų vienetą iš visos procesų visumos, reikštų neįvertinti jo daugialypiškumo ir sąsajų su kitais procesais. Viena iš pasekmių, akivaizdžiai matoma daugelyje teorinių pabėgėlių integracijos darbų, yra neadekvatus šio reiškinio vertinimas, rezultatų matavimas ir lūkesčiai, susiję su jo rezultatais. Pavyzdžiui, vertinant integracijos lygį, vienu iš matavimo parametru yra pabėgėlių įnašas į bendruomenės gerbūvį: pabėgėlių, ištraukusių į savanorišką veiklą bei veikiančių visuomeninėse organizacijose skaičius. Galima sakyti, jog tam tikra prasme vertinimo matu tampa priimančioji visuomenė, tačiau kur kas tiksliau būtų teigti, jog ne reali, bet įsivaizduojama visuomenė, ne su realiomis, bet su menamomis aktyvumo ir socialinio atsakingumo savybėmis, kurios kai kuriais atvejais yra vien tik tos visuomenės siekiamybė, kuri, deja, projektuojama į atvykėlius. Vietinėje visuomenėje, kurioje vyksta pabėgėlių socialinė integracija, taip pat egzistuoja pavieniai asmenys, ar jų grupės, kurių negalima vertinti kaip gerai prisitaikiusių ir sėkmingai funkcionuojančių, aktyviai dalyvaujančių visuomeninėje veikloje bei pilietiškų asmenų. Todėl šiame kontekste pabėgėlių integracijos tikslas – visiška integracija į priimančią visuomenę atrodo gana paradoksaliai. Pabėgėlius reikia suvokti ir vertinti diferencijuotai, tiek kaip individų grupę, kuriems būdingos vienokios ar kitokios bendros savybės, patirtis, nulemta bendros kultūros ar bendros susiklosčiusios situacijos panašumu, tačiau ir kaip individus, kurie turi skirtingus charakterius, poreikius, elgesio modelius, mąstymą, priklausantį nuo jų asmenybės. Tuo pačiu ir priimančios visuomenės negalima suvokti vien tik kaip vienalyčio ar visiškai individualizuoto darinio, kuris idealiai funkcionuoja, ir kurio visi dalyviai veikia iš vien.

Beje verta pridurti, jog dėl klaidingai suvokiamos vienalytės priimančios visuomenės vaizdinio, yra manoma, kad pabėgėliai, pasirinkę integracijos akulturacijos strategiją, integruosis viena kryptimi ir visų jų integracijos išdava bus tokia pati. Tačiau turint omenyje, jog pabėgėliai integruojasi į labai fragmentišką priimančiąją visuomenę, sudaryta iš įvairių socialinių sluoksnių ar netgi subkultūrų, galima numanyti, jog jų integracijos rezultatas taip pat gali būti įvairūs.

Įprasta pabėgėliu laikyti asmenį, kuris savo gimtojoje šalyje yra persekiojamas arba pagrįstai bijo persekiojimo dėl savo rasės, religijos, tautybės, politinių įsitikinimų, taip pat dėl priklausymo tam tikrai socialinei grupei. Vien iš apibrėžimo aišku, jog toks asmuo sava noru nepasirenka emigracijos, jis yra priverstas trauktis nuo realaus pavojaus savo gyvybei. Akivaizdu, jog esant tokiai situacijai asmuo negali pasirinkti, į kurią šalį pasitraukti, taigi negali gauti jokios informacijos apie to krašto kultūrą, gyvenimo būdą. Be to pabėgėliai dažnai yra patiria fizinių, emocinių traumų, kas vėliau gali turėti ir dažniausiai turi įtakos jų tolesniam gyvenimui bei įtakoja integracijos eigą. Tačiau nepaisant šių bruožų, kurių reikšmės paneigti negalima, pabėgėlių negalima suvokti visiškai atsietai nuo bendro atvykėlių integracijos konteksto, nes šiuos tu reiškinius sieja nemažai panašumų

3. PABĖGĖLIŲ KULTŪRINĖ INTEGRACIJA

Integracijos programoje kultūrinei sričiai tradiciškai priskiriama vietinės kalbos mokymai bei kultūros apmokymai. Galima numanyti, jog skirtingose šalyse tiek oficialioji, tiek užkulisinė integracijos kultūrinė dalis varijuoja. Skiriasi ir būdai, kuriais įgyvendinama kultūrinė integracija. Šiame skyriuje pateikiami du skirtingi kultūrinės integracijos metodai, tuo pačiu atspindintys ir skirtingas integracijos traktuotes bei tikslus, kurių siekiama integruojant imigrantus ar pabėgėlius į naują aplinką.

3. 1. PABĖGĖLIŲ KULTŪRINĖ INTEGRACIJA LIETUVOJE

Galima teigti, jog Lietuvos migracinė politika turi tiek šiaurės, tiek pietų Europos migracijos politikai būdingų bruožų. Viena vertus pabėgėlių integracijos politika yra centralizuota - pagrindinis pabėgėlių programų iniciatorius, kuratorius ir rėmėjas yra valstybė. Tačiau integracijos procese gana stiprias pozicijas turi ir įvairios tarptautinės bei Lietuvos nevyriausybinės organizacijos (toliau NVO) skatinančios pabėgėlių integraciją konkrečiose srityse arba konkrečių pabėgėlių grupių integraciją. 2007 metais Lietuvos suaugusiųjų švietimo ir informavimo centro atlikto Lietuvos pabėgėlių integracijos procesų tyrimo duomenys rodo, jog tiek patys pabėgėliai, tiek su jais dirbantys darbuotojai pernelyg didelėje valstybės institucijų pabėgėlių integracijos kontroliavime išvelgia realią grėsmę integracijos sėkmei. Ši problema būdinga šiaurės Europos regiono valstybių taikomos integracijos politikai: pernelyg didelė ir primestinė globa itin sumažina pabėgėlių iniciatyvumą, motyvaciją ir iš dalies padaro juos bejėgiais. Atrodo, jog kaip ir kitos šiaurės Europos šalys, Lietuva susiduria su panašiomis integracijos problemomis – būtent pačių pabėgėlių motyvacijos, iniciatyvumo, noro integruotis ir imtis tam tikros veiklos, padėti patiems sau trūkumu. Viena iš tokio globėjiškumo apraiškų yra draudimas laisvai disponuoti pabėgėliams teikiama finansine parama, tokiu būdu iš jų atimama galimybė savarankiškai mąstyti, priimti sprendimu ir planuoti savo išlaidas. Tačiau kita vertus abejonių kelia kai kurių pabėgėlių gebėjimas tinkamai paskirstyti lėšas, kad jos būtų išleistos tikslingai, būtinoms reikmėms ir vėliau netektų skursti. Iš dalies tai yra pačių priimančių valstybių sukurtų nelanksčių integracijos ir socialinės paramos programų bei įstatymų ir tam tikrų nuobaudų, esant būtinybei, stokos pasekmės. Kaip jau teigta anksčiau, žinojimas, jog viskuo bus pasirūpinta, jog finansinė parama nebus nutraukta, atitinkamai sumažina paties pabėgėlio norą veikti, tobulėti, mokytis. Tai akivaizdu ir Lietuvos atveju, vienas tokių pavyzdžių – įstatymais numatyta, jog asmenys,

priklausantys rizikos grupei gaus paramą, net jeigu nevykdys tam tikrų įsipareigojimų. (Pabėgėlių integracijos procesų tyrimas 2007 p. 36). Lietuvoje kultūrinės integracijos sričiai galima priskirti lietuvių kalbos mokymąsi bei RPPC vedamus Lietuvos visuomenės pažinimo kursus, tai tiksliai atitinka A. Ager ir A. Strang socialinės integracijos schemą, kurioje vienas iš punktų yra vietinės kalbos mokėjimas ir kultūros išmanymas, beje priskirti socialinę integraciją palengvinančių veiksmų kategorijai. Lietuvių kalbos mokymuisi integracijos programoje skiriamas bene pagrindinis dėmesys. Centre yra organizuojami intensyvūs 190 valandų kursai suaugusiems. Kursams pasibaigus pabėgėliai turi laikyti I kategorijos valstybinės kalbos mokėjimo egzaminą, o jo neišlaikius privaloma kursą kartoti (96 valandos). Mokyklinio amžiaus vaikams be galimybės lankyti įprastą bendrojo lavinimo mokyklą, centre yra organizuojami papildomi 140 valandų kursai. O nelydimiems nepilnamečiams vaikams pabėgėlių užimtumo organizavimas, be anksčiau minėto bendrojo lavinimo mokyklos lankymo privaloma lankyti 190 valandų kursą centre. Beje nuo 2004 metų visi lietuvių kalbą papildomai mokytis norintys centro gyventojai tai gali padaryti ir kompiuterine kalbos mokymosi programa. Lietuvos miestų savivaldybėse taip pat didelis dėmesys skiriamas lietuvių kalbos mokymui. Pabėgėliams yra organizuojami 190 valandų lietuvių kalbos kursai, po kurių jie turi laikyti I valstybinės kalbos mokėjimo kategorijos egzaminą. Kaip ir ankstesniu atveju, dėl pateisinamų priežasčių jo neišlaikius, gali būti skirta dar iki 100 valandų lietuvių kalbos kursai.

Kultūros mokymąsi, numatytą A. Ager ir A. Strang integracijos schemeje atitinka RPPC organizuojami 40 valandų, 3 mėnesius trunkantys Lietuvos visuomenės pažinimo kursai. Jų metu pabėgėliai yra supažindinami su Lietuvos geografija (gamta, gyvūnija), istorija; teisine sistema: administraciniu, civiliniu, baudžiamuoju kodeksais bei Lietuvos Respublikos konstitucija; Lietuvos kultūra (šventėmis, papročiais) švietimo sistema. Centre yra organizuojamos tradicinės lietuviškos šventės, o taip pat įvairios pažintinės ekskursijos. Tačiau kultūrinei sričiai iš dalies galima priskirti ir kur kas pragmatiškesnius mokymus, tokius kaip susitikimai su Darbo biržos darbuotojais, kurie, pavyzdžiui, aiškina darbo sutarčių sudarymo svarbą bei praktiškai moko jas sudarinėti.

3. 2. PABĖGĖLIŲ KULTŪRINĖS INTEGRACIJOS PRAKTIKOS PAVYZDŽIAI UŽSIENIO ŠALYSE

Pavyzdys I: inkorporavimas

Vienas iš būdų sėkmingai spręsti su imigrantais aplamai susijusias problemas, yra pasitelkti vadinamuosius tarpkultūrinius tarpininkus (TT) (ang. intercultural mediator/ cross – cultural broker). Geri rezultatai pasiekiami dėl daugelio įvairių priežasčių: visų pirma, tarpkultūriniai tarpininkai yra taip

pat imigrantai, kurie, manoma, yra gerai integravęsi naujojoje visuomenėje: turi pakankamai žinių ir informacijos apie šalies, kurioje gyvena kultūros, ekonomikos, politikos niuansus, žino, koku principu veikia visas biurokratinis aparatas. Taip pat kadangi jie yra imigrantai, jiems geriau suvokiama kito imigranto situacija, savijauta, išskylančios problemos. Neretai jie dirba su tos pačios kultūros imigrantais, todėl suvokia ne tik jo situaciją aplamai, bet ir ką reiškia būti konkrečios kultūros imigrantu toje visuomenėje. Tokiu būdu TT gali sujungti dvi dažnai labai priešingas kultūrinės patirtis: priimančios visuomenės įvairių institucijų darbuotojus ir imigrantus. Vietiniams darbuotojams TT, remdamiesi skirtingomis kultūrinėmis tradicijomis, turi paaiškinti, kodėl atvykėliai elgiasi ar mąsto vienaip ar kitaip, tuo tarpu imigrantams aiškinama, ko iš jų tikimasi ir kodėl. Jie tampa lyg tam tikri tarpininkai – „vertėjai“: „Tarpininko darbas šiuo atveju susideda iš to, jog jis supažindina abi puses su normomis, kurias jos abi suvokia kaip savaime suprantamas ir kuriomis remiantis ji/ jis grindžia savo lūkesčius ir pretenzijas.“ (Agusti – Panadera, 2006, p. 422) Taigi toks asmuo, kuris gerai orientuojasi abiejose kultūrose (ang. bicultural) abejoms sąveikaujančioms pusėms rodo, jog tai, kas suvokiama kaip duotybė ar norma jų kultūroje, gali būti visiškai nereikšminga ar netgi suvokiama kaip neigiama savybė kitoje kultūroje.

Iš pateiktų pavyzdžių matoma, jog viena tokių sąlyginių normų, kuri literatūroje išskiriama kaip vienas socialinės integracijos veiksnių, yra išsilavinimas, kuris kitų kultūrų atstovams nėra toks esmiškai svarbus ir labai vertinamas kaip vakarų kultūros asmeniui. Taigi techniškai priskirtas prie socialinės integracijos, šis veiksnys kai kuriais atvejais gali būti priskirtinas kultūrinei sričiai. Tai pasakytina ir apie imigrantų vaikų mokyklos lankymą: jei mūsų kultūroje mokyklos lankymas suvokiamas kaip pareiga, būtinybė, kurią reglamentuoja įstatymai, tai kitų kultūrų atstovai šiuo atžvilgiu turi ne tokį griežtą požiūrį, ir gali savo vaikams leisti nelankyti mokyklos, nes šeima ketina vykdyti atostogų ne mokinių atostogų metu, tačiau kuomet vyksta pamokos. Tačiau labiausiai tai akivaizdu kai kurių tėvų imigrantų nuostatose dėl berniukų ir mergaičių išsilavinimo: tėvai rūpinasi berniuko išsilavinimu ir leidžia jį į mokyklą, tuo tarpu mergaitėms, jų manymu, užtenka mokėti truputį skaityti ir rašyti, ir ar jos lankys mokyklą tėvai sprendžia savo nuožiūra. Šiuo atveju TT visų pirma kalbasi su mokytojais ir gauna informaciją apie vaiko šeimą, tėvus, vėliau ima lankytis šeimoje, užmezga draugiškus santykius, ir ima „dirbti“ su šeima, aiškindamas visuomenės, kurioje jie gyvena šeimos ir su vaikų auklėjimu bei lavinimu susijusias socialines normas ir lūkesčius. Užmezgus draugiškus santykius, informacija skamba ne kaip paliepimas, bet labiau kaip draugiškas patarimas, be to žinodami atvykėlių kultūrinės nuostatas ir tai, kaip jie mąsto, elgesio priežastis, PK gali rasti geriausią būdą, kaip pateikti turimą informaciją, kad ji nesukeltų didelio pasipriešinimo ir kad būtų pakankamai įtaigi.

TT taip pat padeda atvykėliams susiorientuoti į kokias institucijas jiems reikia kreiptis, kuo viena organizacija skiriasi nuo kitos, kokia vienos ar kitos funkcija ir kuo jos jam, atvykėliui, gali būti naudingos. Teisinės sistemos aiškinimas taip pat įeina į TT darbą, nes dažnai atvykėliai nežino, kaip ir kada jie gali pažeisti svietimos šalies įstatymus, nes toks pat elgesys gali būti visiškai normalus ir leistinas šalyje iš kurios jis atvyko. Tokiu būdu yra sprendžiamos problemos, susijusios su smurtu šeimoje, kuomet vyras smurtauja prieš savo žmoną, ar kuomet jis muša savo vaiką. Pastarasis atvejis nebūtinai yra nulemtas kultūrinių skirtumų, tačiau tėvai tiesiog gali nežinoti, jog toks elgesys nepriimtinas naujojoje visuomenėje ir gali turėti rimtų pasekmių. Viena iš normų, kurių suvokimai yra kardinaliai priešingi, yra požiūris į šeimos planavimą. Daugelis imigrantų atvyksta iš tokių regionų, kuriuose nėštumų skaičius nėra kontroliuojamas, nes dėl didelio kūdikių mirtingumo, tik nedidelis skaičius naujagimių išgyvena. Atvykus į kitą šalį, kurioje medicinos lygis yra kur kas aukštesnis, TT padeda moterims persiorientuoti ir imti kontroliuoti šeimos pagausėjimą.

Nors tokio tarpininkavimo nauda daliniam kultūriniam persiorientavimui akivaizdi, tarpkultūriniais tarpininkais dirbantys imigrantai jaučia, jog jų darbas peržengia informavimo, tarpininkavimo ir vertėjavimo ribas ir nuo dialogo palaikymo pereina prie tam tikro spaudimo inkorporuoti naujas socialines normas, kultūrinės nuostatas. Iškyla klausimas, ar tokią veiklą galima pavadinti integracija ir tarpininkavimu, nes naujų mąstymo ir elgesio modelių primetimas yra ne integracijos, tačiau asimiliacijos bruožas. Trūkstama grandimi galima įvardyti J. W. Berry, teiginį, jog integracija gali vykti tik tuomet, kai abi grupės, šiuo atveju tiek atvykėliai, tiek juos priimanti visuomenė, turi tas pačias, integracines nuostatas viena kitos atžvilgiu. O pati integracija vyksta tam tikrų mainų principu: pabėgėliai priima esmines visuomenės, kurioje gyvena, vertybes, o šioji savo ruožtu, labiau pritaiko savo nacionalines institucijas pabėgėlių reikmėms. (Berry, 1997, p. 10 – 11) Aišku vėlgi galima ginčytis, kas yra esminės vertybės, ir ar jų priėmimo išdava vėlgi nebus asimiliacija, tačiau tai nėra šio darbo uždavinys. Visgi akivaizdu, jog atvykėlių, o tuo pačiu ir pabėgėlių integracijos diskurse visas dėmesys sutelktas į integruojamą pusę, užmirštant, kitą ne ką mažiau svarbų šio proceso dalyvį, integruojančiuosius, arba kitaip aplinką, visuomenę kurioje ta integracija vyksta. Integracijos kaip dvikrypčio proceso suvokimas teigia, jog ne vien atvykėliai priima kultūrinės vertybes ir elgesio modelius, tačiau ir valstybė, atsižvelgdama į atvykėlių poreikius kiek galima, turi keisti savo įstatymus, institucijų veiklą. (Agusti – Panadera, 2006, p. 417)

Pavyzdys II: pabėgėlių kultūrinio identiteto stiprinimas

Tibeto pabėgėlių integracijos Indijoje pavyzdys pateikia visiškai kitokią integracijos galimybių suvokimo modelį nei anksčiau aptartame, kurio esmė yra spręsti kultūros sąlygotas problemas

pasitelkiant tarpkultūrinius tarpininkus – vertėjus ir vykdyti tam tikrą kultūrinę edukaciją, ko pasekoje visgi atvykėliai yra tie, kurie yra keičiami ir kurie keičiasi. Esminis šio atvejo skirtumas yra, jog šios integracijos tikslas yra ne pakeisti atvykėlių ir performuoti jį taip, kaip būtų paranku jį priėmusiai visuomenei, tačiau gerinti pabėgėlio savijautą ir padėti naujojoje šalyje, stiprinant jo kultūrinį identitetą. Konkrečiu atveju yra susipažįstama su Tibeto kultūra, tam kad vėliau būtų galima identifikuoti jos svarbiausius svertus, tam tikra prasme konstatuoti, „kas tibetietį daro tibetiečiu“. Religija, kaip visą tautą vienijanti savybė buvo išskirtas kaip vienas pagrindinių svertų: „...religija daugeliui tibetiečių nėra vien kasavaitinis susitikimas ar tam tikro teksto deklamavimas. Tačiau Budizmas išreiškia vidinį bendruomenės veikimą, įliejant kultūrą į kasdienį gyvenimą.“ (Adams, 2005, p. 217 – 218) Kitas svarbus veiksnys, padedantis išsklaidytiems ir namų netekusiems pabėgėliams yra jų dvasinis lyderis Dalai Lama. Taigi toks integracijos pobūdis atspindi kitą integracijos kursą, kurios pamatu tampa stipri atvykėlio/ pabėgėlio kultūrinė tapatybė. Galimybė ir net skatinimas išreikšti religinius jausmus, laikytis savo kultūrinių tradicijų yra tam tikra dorojimosi su iškilusiais sunkumais strategija (Khawaja, White, Schweitzer, Greenslade, 2008)

Įvairiose šalyse vykdoma skirtinga migracinė politika, numatytos skirtingos integracinės programos. Šiame skyriuje pateikiami du gana kontrastingi integracijos įgyvendinimo būdai: vienas jų žymi savotišką atvykėlių inkorporavimą į naująją visuomenę, kuomet jiems aiškinamos kultūrinės normos bei lūkesčiai ir tikimasi, jog jie ims elgtis atitinkamai. Tai vykdo patys socialiniais darbuotojai, patys anksčiau buvę imigrantais, tad jie kur kas lengviau užmezga kontaktą su kitais imigrantais ir efektyviau jiems gali perteikti norimą informaciją. Šio integracijos būdo trūkumas yra gana stipri asimiliacinė veiklos kryptis. Kitame pavyzdyje matomas visiškai priešingas integracijos įgyvendinimo būdas, stiprinant pabėgėlių kultūrinį identitetą, puoselėjant jų papročius ir religinius jausmus. Lietuvoje tuo tarpu pabėgėlių integracija yra suvokiama ir vykdoma kaip išimtinai socialinė integracija, kurioje kultūrinei sričiai galima priskirti lietuvių kalbos mokymąsi, kuriam, beje, skiriamas ypatingas dėmesys. O taip pat Lietuvos visuomenės pažinimo kursas, kurio metu supažindinama su Lietuvos istorija, gyvūnija, augmenija, geografija, konstitucija, įstatymais.

4. PABĖGĖLIŲ KULTŪRINĖS INTEGRACIJOS LIETUVOJE YPATUMAI IR PROBLEMATIKA

4.1. Tyrimo pristatymas

Šio tyrimo medžiagą sudaro dviejų anksčiau atliktų tyrimų su pabėgėliais medžiaga: 2006 metų Pabėgėlių ir jų šeimų poreikių Lietuvos respublikoje tyrimo, kurį koordinavo Socialinės ekonomikos institutas bei 2007 metais atlikto Pabėgėlių integracijos procesų tyrimo, Valstybės paramos teikimo užsieniečių, gavusių prieglobstį Lietuvos Respublikoje, integracijai efektyvumo įvertinimas, kurį atliko Lietuvos suaugusiųjų švietimo ir informavimo centras bei Socialinių tyrimų institutas, duomenys. Ši medžiaga sudarė atspirties pagrindą, identifikuojant galimas kultūriškai sąlygotas socialinės integracijos kliūtis ir padėjo nusistatyti šio darbo tyrimo gaires bei kultūrinės integracijos problemines sritis.

Tyrimo metodas ir eiga. Giluminis interviu buvo pasirinktas kaip geriausias būdas atskleisti kultūrinės integracijos proceso pobūdį, specifika, įgyvendinimo būdus. Atlikta 9 interviu, kurių metu apklausta 11 valstybinių ir Nevyriausybinių organizacijų darbuotojų, dirbančių ar dirbusių su pabėgėliais. Deja ne visas projektuose su pabėgėliais dirbusias Nevyriausybines organizacijas pasisekė pakalbinti, kadangi dažnai projektai jau buvo įvykdyti prieš keletą metų, todėl darbuotojai negalėjo detaliau prisiminti jų eigos ir ypatybių. Taip pat neretai darbuotojai, dalyvavę projektuose, jau nebedirbo tose organizacijose.

Tyrimo objektas – pabėgėlių kultūrinės integracijos specifika ir eiga Lietuvoje.

Tyrimo tikslas – išsiaiškinti, kaip suvokiama kultūrinė integracija Lietuvoje, ištirti pabėgėlių kultūrinės integracijos Lietuvoje ypatybes bei jos įgyvendinimo būdus ir savitumą.

4. 2. Tyrimo rezultatai

Pirmojoje dalyje, kurią sudaro poskyriai darbas, laiko sąvoka, išsilavinimas, lietuvių kalbos žinios bei moterų integracija, iš dalies atkartojantys socialinės integracijos programoje numatytus punktus, aiškinamasi, kokie kultūriniai skirtumai bei kaip įtakoja socialinės integracijos įgyvendinimą bei lemia jos išdavą. Tuo pačiu tai yra probleminės, kultūrinei kategorijai priskirtinos integracijos

sritis, kurias galima buvo diagnozuoti tyrimo metu. Antroje dalyje pateikiama pabėgėlių kultūrinės integracijos Lietuvoje specifika: integracijos aplamai, o taip pat kultūrinės integracijos samprata, kuri atsispindi jos įgyvendinime, taip pat darbo su pabėgėliais ypatybės bei trūkumai.

Darbas

Darbas, kaip jau anksčiau minėta, yra traktuojamas kaip socialinės integracijos kertinis akmuo, tačiau dėl tam tikrų priežasčių šis veiksnys yra suvokiamas gana vienpusiškai, nepastebint kultūrinio konteksto. Pabėgėliai taip pat traktuoja darbą kaip vieną svarbiausių poreikių, leidžiančių pasijusti ekonomiškai nepriklausomu ir atgauti pasitikėjimą savimi. Tačiau skirtingai nei vakarų kultūroje, kur dažniausiai abu sutuoktiniai dirba tam, kad galėtų išlaikyti šeimą, islamą išpažįstantys asmenys moters pareigas suvokia visiškai skirtingai: „*Mūsų kultūroje žmona turi sėdėti namuose, gaminti valgi, prižiūrėti vaikus, bet ne dirbti išėjus iš namų, tai aš negaliu išleisti jos iš namų*“. (interview nr. 1) Ši problema yra ypač aktuali, nes musulmonų šeimos paprastai yra gana didelės, ir, jeigu savoje šalyje vyrai galėdavo finansiškai pasirūpinti savo šeima, Lietuvoje, kaip ir bet kurioje vakarų kultūros valstybėje, tai padaryti yra gana sudėtinga.

Įsitikinimas, jog moters vieta namuose ir jai nevalia išėjus dirbti dažnai atspindi ne vien vyrišką poziciją, tačiau gali islame yra suvokiama, kaip moters teisė, taigi gali būti ir jos pačios pasirinkimas. (Haneef, 2006. p. 135) Skirtingai nei vakaruose, kur gajus stereotipas, jog moterys taip pat kaip ir vyrai nori dirbti, siekia karjeros, nes tik darbe mato savirealizaciją, musulmonės pačios gali nenorėti dirbti oficialaus darbo. Priežasčių galima rasti daug ir įvairių, viena reikšmingiausių yra itin didelis moterų neraštingumas, tačiau bent jau čečėnų atveju, raštingumo skirtumai nėra labai akivaizdūs, nes dėl karo padėties šalyje, tiek vyrai, tiek moterys negalėjo gauti tinkamo išsilavinimo. Dėl menko išsilavinimo, moteris nerastų gero bei neblogai apmokamo darbo ir jai tektų dirbti sunkų fizinį menkai apmokamą darbą, todėl šiuo atveju, šeimos modelis, kuomet vyras dirba, o moteris lieka namuose ir rūpinasi vaikais bei buitimi, galima sakyti netgi yra parankus moteriai. Tačiau pati natūraliausia to priežastis yra jau minėtas šeimų dydis, kuomet moteris tiesiog fiziškai negalėtų dirbti apmokamo darbo. Moteris islame tradiciškai yra siejama su namų erdve, o erdvės ribų pažeidimas laikomas itin nepageidautinu, tai įtakoja požiūrį į darbą, kaip viešą, apmokamą veiklą: „*Kodėl, pavyzdžiui, žmona negali dirbti, jie supranta žmonos darbą kaip išeiti iš namų, eiti į kokią nors įstaigą ir dirbti, jie nesupranta žmonos darbą, kad gali siūti ką nors, namuose dirbti arba kažką gaminti, ir padėti savo vyrui išlaikyti šeimą, jie darbą supranta kaip kažkur išeiti ir dirbti, ir gauti už tai atlyginimą*“. (interview nr. 1)

Kita vertus netgi šeimai nusprendus, jog be žmonos indėlio į šeimos biudžetą, ši nesugebės išsilaikyti, pabėgėlės susiduria su svetima kultūrine aplinka, kurioje ji, pavyzdžiui, išsiskiria neįprasta apranga, galvos apdangalu, išskiriančiu ją iš visų tarpo ir pritraukiantį įkyrų, nepageidautiną dėmesį. Kultūriniai įsitikinimai gali trukdyti tinkamai atlikti savo pareigas: „... *bet vis vien ten būdavo atveju, kad moteris eina dirbti parduotuvėse, bet negali liesti kiaulienos ir jei būdavo kiaulienos prekės, tai jie stumdavo kitiems, tai tiesiog toks nepatogumas darbdaviui, nes atsisako dirbti su prekėmis, kolegoms nepatogu, kas čia savo darbą išstumia kitiems ir aišku po to nepasisekdavo tam žmogui, išeidavo iš to darbo*“ (interviu nr. 1) Taigi, viena vertus asmeniui sunku integruotis į darbinę aplinką, kolektyvą, kita vertus jis negali gerai atlikti jam pavesto darbo ir tokiu būdu netenka darbo vietos. Tačiau kiti pavyzdžiai rodo, jog asmenys, turintys tokius pat įsitikinimus, šiuo atveju dėl nešvarios mėsos, kiaulienos, gali rasti išeitį, kuri leistų išlaikyti darbą ir tuo pačiu nenusižengti savo religiniams įsitikinimams: „...*aš savo praktikoje esu turėjusi paneles, kurios praktiką [su kiauliena] su pirštinėmis atlikinėjo.*“ (interviu nr. 6)

Nors paprastai su darbu susijusius įstatymus, darbo reglamentavimą, darbinių santykių apibrėžimai yra priskiriami prie socialinės integracijos, tačiau šiame darbe ši sritis įtraukta į kultūrinę sritį. Kadangi darbiniai santykiai leidžia spręsti apie visuomeninius santykius aplamai: koku pagrindu jie kuriami ir kaip funkcionuoja, kaip tos kultūros asmenys apibrėžia darbinį sąveikavimą, todėl tai yra informacijos apie tos šalies kultūrą šaltinis. Teigti, jog Čėčėnijoje visiškai neegzistuoja raštu apibrėžti darbiniai santykiai, kurie numato tiek darbdavio bei darbuotojo pareigas, darbo pobūdį, sąlygas, atlygį už darbą, jo mokėjimo tvarką būtų pernelyg drąsu. Tačiau akivaizdu, jog regionuose, iš kurių atvyko Lietuvoje prieglobstį gavę pabėgėliai, darbo sutartys nebuvo sudarinėjamos. Kitoks darbinių santykių suvokimas, nekvestionuojant perkeliamas ir į kitą kultūrinę erdvę vėliau sukelia daugybę problemų, tokių kaip išnaudojimas, pernelyg prastos darbo sąlygos, negautas atlygis: „*Jie supranta, kad visas darbas čia yra legalus, savo šalyje jie neturi pasirašinėti jokios darbo sutarties...ir jiems yra problema, kad jie nesuvokia, kad jiems tą reikia daryti.*“ (interviu nr. 4) RPPC socialinės integracijos programoje yra numatyta supažindinti pabėgėlius su Lietuvos darbo kodeksu, vedami užsiėmimai, kurie padeda jiems suvokti darbo sutarčių sudarymo svarbą bei kaip jas sudarinėti, kokie punktai privalo būti įtraukti. Visgi atrodo tai yra vienas pavyzdžių, kuomet taisyklės yra įsisavinamos tik praktiškai patyrus jų reikšmę, nes neretai teoriniai užsiėmimai nepadeda išvengti problemų - čėčėnų tautybės pabėgėliai bando gyventi remdamiesi savo tradicijomis ir, tik susidūrę su išnaudojimu ir apgavyste darbe, suvokia tokių sutarčių būtinybę. Naujų normų suvokimas ir naudojimas plinta dalijantis tokia neigiama patirtimi su tautiečiais.

Problemų taip pat iškyla ir pensinio amžiaus pabėgėliams, iš kurių Lietuvoje reikalaujama darbo pažymų: „...kažkokias pažymas pristatyti į Sodrą, kiek tu dirbai ir tų pažymų jie neturi, nes jie ten darbo sutarčių nesudarinėja. Ir labai daug niuansų, daug problemų, nes įstatymai, gal tvarkos šalyse visiškai kitos.“ (interview nr. 4) Vienas vertus pagyvenę žmonės turi problemų dėl skirtingų darbo reglamentų, o kita vertus dėl pasikeitusios šeimyninės situacijos. Žinoma, jog Čėčėnijoje nėra senelių prieglaudos namų, kadangi pagyvenę žmonės šioje kultūroje yra labai gerbiami ir suaugusių vaikų pareiga yra išlaikyti savo senus tėvus, o neturintį šeimos pagyvenusį asmenį prižiūri giminės ar kaimynai. (interview nr. 4) Lietuvoje, tuo tarpu, situacija yra visiškai kitokia.

Sunkumus, kylančius pabėgėlių užimtumo srityje, sukuria ir specifinis jų požiūris į darbą, kaip į nelegalią veiklą: „Pavyzdžiui, dauguma čėčėnų nesuvokia, kad įgijus profesiją būtų galima dirbti legaliai pagal darbo sutartį. Daugelis nesupranta, kas yra legalus darbas ar darbo sutartys.“ (Pabėgėlių integracijos procesų tyrimas 2007, p. 36) Tokį požiūrį gana sudėtinga priskirti prie kultūrinių įsitikinimų, galima numanyti, jog tai labiau ne jų autentiškos kultūros išraiška, tačiau gyvenimo būdo, suformuoto sovietiniu laikotarpiu, pasekmė: „Nes jie anais laikais užsiiminėjo ir matė kaip tėvai užsiiminėjo papildomais bizniais, kurie atneša pinigus, ta valdiška alga, kaip jie patys sako, visada pas juos buvo minimali, buvo tokie ūkiai, kuriuos gali išnuomoti jei pats nenori dirbti ir tau bus atnešami pinigai, kitokie papildomi verslai tie vadinami pusiau legalūs, pusiau ne ir tai buvo pastovios pajamos.“ (interview nr. 6) Viena vertus, jų kitokį požiūrį į darbą galima paaiškinti darbo santykius reglamentuojančių įstatymų stoka, kita vertus, nuo seno jiems buvo suprantama, jog tikras, legaliu vadinamas darbas pinigų neatneša, tuo tarpu įvairūs papildomi ir dažniausiai nelegalūs uždarbiai yra pagrindinis jų pajamų šaltinis.

Didžioji dauguma darbuotojų akcentuoja čėčėnų tautybės pabėgėlių išskirtinį orientavimąsi į dabartį, negalvojant apie ateitį: „Jie galvoja apie dabartį, jiems reikia pinigų dabar, tačiau apie savo ir savo vaikų ateities užtikrinimą jie negalvoja“, „Pavyzdžiui, mes (centro darbuotojai) sakome, kad jūs turėtumėte išmokti lietuvių kalbą, nes ateityje jums jos prireiks, tačiau toks motyvavimas jiems yra visiškai nepriimtinas, nes žmogus žiūri kaip jam išgyventi rytoj ir viskas. O kas bus po mėnesio ar po metų – visai ne aktualus dalykas.“ (Pabėgėlių integracijos procesų tyrimas 2007, p. 35 - 36) Tokią orientaciją ne į ateitį, o į dabartį, tikėtina, taip pat lemia ne tam tikri kultūros sąlygoti mąstymo ypatumai, tačiau sudėtinga pabėgėlio situacija: persekiojimai, pavojus gyvybei, pastangos išlikti šiandien, nemažant apie rytojų, nes jo galima ir nesulaukti, tai iššaukia tokią pabėgėlių reakciją, kuomet svarbiausia yra dabartis: „Tai galima sakyti, kad tai ne kultūra, tas atvejis, kai dėl ekstremalios situacijos, jie tiesiog išgyveno 10 - 15 metų tokioje situacijoje, kad jiems buvo svarbiausia šiandien išsilaikyti, išgyventi, o kitą dieną jau gal kažkas pasikeis, jie taip įpratę gyventi“. (interview nr. 1) Tad

tam tikra prasme pabėgėlių konsultanto darbu tampa jo mokymas ir gražinimas į įprastą, kasdienį gyvenimą, kuriame galima ir net reikia planuoti: „...iškart kai pas mūsų atėdavo pagal savo praktiką, sakydavom, kad čia jau reikia planuoti, kad po pusės metų ar kitąmet gausi normalesnį darbą, išmoksi lietuvių kalbą, išlaikysi egzaminą, gausi nuolatinį leidimą [gyventi], tai po 10 metų turėsi pilietybę, bet tau iki to laiko reikia geresnio darbo, siekti ar kokį ten aukštąjį mokslą pabaigti.“ (interview nr. 1)

Negebėjimas ar nenoras suvokti ateitį ir pagal išgales strategiškai ją planuoti yra susijęs ne vien su poreikiu išgyventi šiandieną, nemažiant apie rytdieną, tačiau ir su netikrumo jausmu, nežinojimu, o gal neapsisprendimu dėl šalies, kurioje pabėgėliai ketina gyventi: „...jie žiūrėdavo į mus ir sakydavo, kas čia per planavimas du metus ar tris metus į priekį, ką aš žinau, ar mes čia būsim Lietuvoje ir kaip mes čia gyvensime.“ (interview nr. 1)

Laiko sąvoka

Viena savybių, kurią kartojo visi be išimties kalbinti asmenys, dirbę su čečėnų tautybės pabėgėliais, yra skirtingas čečėnų tautybės pabėgėlių, tiek vyrų, tiek moterų, laiko suvokimas. Priešingai nei vakariečiai, suvokiantys laiką labai griežtai ir besilaikantys laiko terminų, čečėnams laikas yra gana abstrakti sąvoka. Ir tai nėra toks nekaltas trūkumas, kaip gali pasirodyti iš pradžių, laiko terminų nesilaikymas visose socialinio gyvenimo srityse, o ypatingai jei gyvenama laiką itin griežtai suvokiančioje visuomenėje, kuriai galima priskirti ir Lietuvos visuomenę, gali turėti rimtų pasekmių. Ši savybė labai apsunkina tiek įsidarbinimą, tiek vėlesnį darbo išlaikymą: „Tarkim jei tu dirbi nuo aštuonių iki penkių, jie gali sau leisti atvažiuoti į darbą dešimtą, arba išvis neatvažiuoti, nes aš negalėjau, aš miegojau, pavyzdžiui, man ausį skaudėjo. Tai darbdavys ar kitas žmogus turėjęs santykių su tokiu žmogumi, iš karto susidaro nuomonę apie tą žmogų, ir jei ne tik apie tą žmogų, tai apie visą kultūrą.“ (interview nr. 5), „...tai priimant į darbą tu jau iškart pamatysi kad tu pasiėmei čečėną į darbą, nes jie pastoviai vėluos, neateis.“ (interview nr. 4) Laiko terminų nesilaikymas, priverčia darbdavį atleisti pabėgėlį, tačiau tuo pačiu metu, jis susidaro neigiamą nuomonę ne vien apie tą asmenį, tačiau gali būti, jog ir apie visus tos pačios tautos, religijos žmones, o galbūt netgi visus pabėgėlius aplamai. Be to tikėtina, jog neigiamą nuomonę susidaro ne vien darbdavys, kuris beje gali savo neigiama patirtimi pasidalyti su draugais ar kitais darbdaviais, tačiau ir pabėgėlių kolegos. Tokiu būdu susidaro tam tikras uždaras ratas, nes kuriamas nepalankus pabėgėlio įvaizdis, savo ruožtu, apsunkina kitų pabėgėlių įsidarbinimą. Su moterimis dirbusių organizacijų darbuotojai taip pat minėjo moterų nepunktualumą: „Laikas joms neegzistuoja, kaip mes, pavyzdžiui, pripratę laiku, punktualiai, tai jei jos susitvarkė namuose, jei pietūs padaryti, jei vyras namie, tai jos gali ir neateiti, nors užsiėmimas

suplanuotas, jei susitvarkiau, galiu ateiti po valandos. Ir tas darbas gaunasi toks, tą struktūrą gana sunku išlaikyti.“ (interviu nr. 2), „*čečėnų tautinės tradicijos moteris įpareigoja visapusiškai klausyti savo vyro – šeimos galvos. Jei vyras pageidauja, kad žmona neitų į siūlomą darbovietę, o lydėtų jį pas medikus, žmona, jų žodžiais, turi jam paklusti. Jei vyras pageidauja 18 val. vakarienės, žmona tuo metu turi būti namie ir pietus tiekti tiesiogiai vyrui (tai pasakytina apie vyresniosios kartos (45-60 m.)čečėnus vyrus“.* (Pabėgėlių ir jų šeimų poreikių tyrimas, 2006,) Moterų atveju, laiko terminų nepaisymo negalima traktuoti vienareikšmiškai, ši savybė gali rodyti ne tiek laiko nesuvokimą, kiek skirtingus prioritetus bei skirtingai suvokiamą atsakomybę: namai, pareiga šeimai yra vertinama kur kas labiau nei atsakomybė prieš svetimą žmogų.

Išsilavinimas

Kaip ir kitais atvejais neaišku, koku mastu kultūra ar religija įtakoja pabėgėlių požiūrį į išsilavinimą. Teigti, jog pabėgėlių išsilavinimo vertinimas yra sąlygotas kultūrinių ar religinių įsitikinimų, būtų netikslu, turint omenyje čečėnų tautybės pabėgėlius, galima būtų daryti prielaidą, jog tai gali būti jų tėvynėje susiklosčiusios ekstremalios situacijos pasekmė. Šalyje, kurioje vyksta karinis pasipriešinimas, gyventojai traukiasi į atokesnes vietas, dažniausiai kalnuotus regionus, miestai sunaikinti, vaikų ar suaugusių ugdymas tampa neįmanomas: „...*ypač jaunimas neturėjo progos eiti normaliai į mokyklas, po devyniasdešimtų tikrai niekas nesilankė, nes visi jie buvo išstremti, tai tie vaikai, kurie užaugo tam laiko tarpe, per tuos 20 metų, kas tuo metu turėjo 10 metų o dabar yra 30, tame tarpe nuo 15 iki 30 metų yra neraštingi ar turi lančą ten porą klasių, tris ir jų raštingumo lygis yra toks...“.* (interviu nr. 1) Tačiau ir atvykę į Lietuvą ir turėdami galimybę mokytis, jie buvo nebuvo linkę siekti aukštesnio išsilavinimo: „*Kas liečia aukštąjį išsilavinimą, tai pas mus buvo vienetai, kurie to norėtų, jiems paprasčiausia užtenka to vidutinio išsilavinimo, nes jie skaito kad kitoje šalyje mokslo srityje tu kažko nepasieksi“* .(interviu nr. 4) Iš dalies tai gali būti susiję ne vien su suprantamu nuogastavimu, jog svetimoje šalyje, kurioje mokytis teks svetima kalba, mokymasis gali būti ne vien itin sudėtingas ir sunkus, bet ir beprasmis, tačiau ir su ankstesniu išsimokslinimo trūkumu, kuris savo ruožtu įtakoja, jog ir toliau išsilavinimui nebus teikiama didelė reikšmė. Ir atvirkščiai, išsilavinę pabėgėliai suvokia mokymosi svarbą bei ją perduoda savo vaikams, skatindami ir juos mokytis: „*Tai čia priklauso nuo tėvų mentaliteto. Jei tėvai išsilavinę, tai ir vaikus leidžia.“* (interviu nr. 6) Tas pats pasakytina ir apie mergaičių išsilavinimą, dėl kurio respondentų nuomonės išsiskyrė, vieni tvirtino: „*Mergaitės jos net skaityti nemoka, nes jos yra namų šeiminės, tai vyrai neleidžia, tai tėvai, tai šeima tai dar kažkas tai sąlygų nėra kalnuose“*, „...*kalbant apie moteriškos lyties vaikų ugdymą, vėlgi, yra*

labai didelis skirtumas, nes tiesiog vaikui (mergaitei) išsilavinimas nėra būtinas. Jų požiūris į mergaičių išsilavinimą yra visiškai kitoks, nes jų manymu, mergaitėi užtenka skaityti rašyti ir to pakanka ir visiškai nereikia siekti kažkokių tai mokslų“. (Pabėgėlių integracijos procesų tyrimas, 2006, p. 40), o kiti: „...nepastebėjau, kad būtų kokia diskriminacija, kad mergaičių būtų mažiau išsilavinusių nei vyrų“. (interviu nr. 1) Nors požiūris į mergaičių išsilavinimą gali būti įtakotas ilgamečių kultūrinių ar religinių įsitikinimų, tačiau vėlgi tėvų požiūris ir į mergaičių mokslinimą labai priklauso arba kitaip, gali kisti atsižvelgiant į jų pačių įgytą išsilavinimą, nes kaip jau minėta anksčiau: „*jei tėvai nors kiek mokslo ragavę, tai leidžia.*“ (interviu nr.6)

Lietuvių kalbos žinios

Vietinės kalbos mokėjimas, itin akcentuojamas socialinės integracijos programoje, yra vertinamas kaip vienas svarbiausių integracijos sėkmę įtakojančių veiksnių, labiausiai padedančiu įsidarbinti. Ir nors kalbos mokėjimą galima priskirti kultūrinės integracijos sričiai, teigti, jog geros vietinės kalbos žinios reiškia, jog pabėgėlis sėkmingai integravosi į daugumo visuomenę, būtų pernelyg drąsu. Visgi 2009 metais atlikto sociologinio visuomenės nuomonės tyrimo apie pabėgėlius duomenimis, į klausimą kas galėtų lemti netolerantišką Lietuvos gyventojų požiūrį į pabėgėlius, net 51% atsakiusiųjų, lietuvių kalbos nemokėjimą įvardijo kaip netolerancijos priežastį, tai buvo antras pagal populiarumą atsakymas.¹ Beje tais pačiais metais atlikto prieglobstį Lietuvoje gavusių asmenų nuomonės tyrimas parodė analogiškus duomenis – 40% pabėgėlių manė, jog lietuvių netolerantiški jų atžvilgiu yra dėl to, jog pabėgėliai nemoka valstybinės kalbos, tai taip pat buvo antras pagal populiarumą atsakymas, beje tiek pat atsakė, jog nepakantumas atsiranda dėl to, jog pabėgėliai atima darbo vietas iš lietuvių.² Tokie tyrimų rezultatai leidžia daryti išvadą, jog valstybinės kalbos mokėjimas svarbus ne vien pabėgėliams ir ne vien sėkmingai jų integracijai į darbo rinką, tačiau nemažiau svarbus juos priimančiai visuomenei, kaip vienas iš tarpusavio santykių gerinimo ir tarpkultūrinės įtampos mažinimo būdų. Priežastys, kodėl lietuviai tokią didelę reikšmę teikia lietuvių kalbos mokėjimui, nėra žinomos, todėl bet kokie paaiškinimai gali būti vertinami tik kaip spekuliacijos. Visgi galima daryti prielaidą, jog kalbos mokėjimas ir jos vartojimas vietinių gyventojų gali būti suvokiamas, kaip pabėgėlio noro tapti Lietuvos visuomenės dalimi, o ne atsiskirti nuo jos, išraiška.

---

¹ http://vartotojai.lt/public/file/tyrimai/sociologinis%20pabegeliu%20tyrimas_galutinis.pdf

² http://vartotojai.lt/public/file/tyrimai/pabegeliu_tyrimas.pdf

Moterų kultūrinė integracija

Verta paliesti musulmonių moterų integracijos problematiką, kadangi, galima teigti, jog lyčių traktavimo skirtumai yra bene didžiausias pabėgėlių musulmonų ir vakariečių kultūrų skirtis. Musulmonių moterų gyvenimą, mūsų vertinimu, varžo daugybė apribojimų: tiksliai ir kategoriškai apibrėžti vaidmenys, aprangos, elgesio kodai, kurių negalima sulaužyti. Atvykę į Lietuvą ir gavę čia prieglobstį, pabėgėliai musulmonai perkelia savo autentišką kultūrinę aplinką į naująją gyvenamąją vietą: „*Nors ilgai gyvena, bet nelabai supranta kultūros, tradicijų. Pvz., vyro-moters santykiai, atvirumo labai nesupranta, kaip pasakoti apie tėvą. Vyras šeimoje yra aukščiau. Todėl problemos, nes moterys nesitraukia į veiklą, nes turi pareigą šeimai. Nors nori labai eiti, išmokti, bet neina*”. Todėl islamą išpažįstančioms moterims integracija yra kur kas sunkiau įveikiama užduotis nei kitų religijų ar kultūrų asmenims, o taip pat ir musulmonams vyrams. Tikėtina, jog atsidūrusi čia moteris patiria kur kas didesnę kultūrinį šoką nei vyrai, nes būtent jos elgesį bei veiklą riboja daugybė taisyklių, netaikytinų vyrams. O taip pat moteris gali patirti dvigubą stresą, nes jaučia dvigubą spaudimą, jos turi elgtis pagal savo kultūros taisykles, tuo pačiu naujoje aplinkoje stebėdamos visiškai kitokią tiek vyrų, tiek, svarbiausią, moterų elgesį. Islamas draudžia šeimyniniais ryšiais nesusisaisčiusių vyrų ir moterų erdvės persikirtimą, šis įsitikinimas perkeliamas ir į mokyklas, kurios dažniausiai yra suskirstytos į mergaičių bei berniukų. Lietuvoje nėra vyrų ir moterų erdvių pasidalijimo, susikurti tokią sau kultūriškai artimą erdvę įmanoma tik savo namuose, tačiau ne visoje visuomenėje, su kuria atvykę pabėgėliai yra priversti daugiausia kontaktuoti. Todėl į Lietuvą atvykusios pabėgėlės patiria didelį diskomfortą: „*Į klasę ateina, jei yra bent vienas vyras viskas i pamokas nebeis...klasėje vyrai ir moterys kartu sėdėti negali vienoje klasėje*.“ Dėl tos priežasties yra sudaromos dvi klasės: moterų ir vyrų ir lietuvių kalbos užsiėmimai jiems vyksta skirtingu laiku. Tačiau moterų požiūris keičiasi verčiant aplinkybėms ir tikėtina patiriant didelį stresą, atsisakant įprasto gyvenimo būdo: „*Atvažiuavę čia gyvenantys metai, du pasikeičia tas požiūris po truputį, pradeda tos moterys eiti i bendruomenę, i visuomenę, važiuojame i seminarus, tai jei jau yra tas vienas vyras nesvarbu, na nežiūrime ir važiuojame*“ (interview nr. 5)

Galima diagnozuoti skirtingų lygių pokyčius ir tai priklauso nuo išankstinio susipažinimo su kitokiu gyvenimo būdu: „*...buvo moterų su aukštuoju išsilavinimu atvažiavusių, nieko joms ten keisto ten, pavyzdžiui, mūvėti kelnėmis, kalbant apie drabužius sakysim, atrodyti taip, kaip pas mus bet kuri atrodo, nusidažyti plaukus, trumpai juos nusikirpt...ir rūkė...*“ (interview nr. 3) Taigi labai svarbus pokyčius palengvinantis veiksnys yra tas, jog kai kurios moterys jau savo tėvynėje turėjo kiek kitokias nuostatas savo tradicijų atžvilgiu, o atvykimas į visuomenę, kurioje galioja visai kitokios taisyklės, gal

netgi didelė dalimi sutampančias su jų asmeninėmis nuostatomis, išlaisvino, paskatino ir netgi tam tikra prasme legitimizavo jų ankstesnį elgesį. Beje taip pat galima numanyti, jog išsilavinimas sąlygoja lankstesnį musulmonių požiūrį į kultūrinės tradicijas ir jų taikymą. Beje ankstesniaja citata buvo apibrėžtas vyresnių moterų, dažniausiai našlių, taigi neturinčių vyro, kuris galėtų nurodyti joms elgtis vienaip ar kitaip, tačiau tas pats pastebima ir jaunų merginų atveju: „*Bet išvažiuoja į Kauną gyventi, skarelių nebelieka ir patampa blondinėmis.*“ (interviu nr. 6) Tačiau pastarasis pavyzdys iliustruoja tik trumpą musulmonės merginos gyvenimo svetimoje šalyje tarpą, būtent kol mergina nėra ištekėjusi, vos susituokus, moteris turi paklusti savo vyrui ir grįžti prie kultūrinių rengimosi ir elgesio papročių.

Beje musulmonių rengimosi būdas reikalauja jį aptarti plačiau. Apranga dažnai yra vienas tų išorinių elementų, kurie asmenį gali padaryti savu arba svetimu, padėti jį priimti į visuomenę arba išskirti iš jos. Tai liečia išimtinai moteris ir kaip jau buvo minėta anksčiau, gali įtakoti ne vien jos bendrą integraciją, bet ir integraciją į darbo rinką bei netgi jos bendrą savijautą toje visuomenėje. Teko pastebėti, jog dauguma moterų visuomenėje rengiasi gana vakarietišškai, bet dažniausiai išlaiko paprotį nešioti galvos apdangalą, kuris beje nors ir išskiria jas iš kitų tarpo, visgi gali būti itin stilizuotas, nedengiantis visos galvos - labiau galvos apdangalo simbolis. Tačiau galima pastebėti ir kitokių atvejų, kuomet moters aprangą ją labai išskiria iš daugumos visuomenės, taigi padaro ją matomą ir dėl to pažeidžiamą. Toks kategoriškas požiūris į tam tikrus aprangos pokyčius šiuo atveju labiau rodo ne pačios moters pasirinkimą, bet jos vyro sprendimą.

Amžius

Pabėgėlio amžius be abejonės turi nemažą įtaką tiek bendrai jo adaptacijai naujoje aplinkoje, tiek tarpkultūrinio bendravimo ir tarpusavio supratimo kokybei, turint omenyje pabėgėlio ir priimančios visuomenės sąveiką. O taip pat, kaip greitai, gerai, netgi noriai bus suvokti kultūriniai skirtumai ir daromos neišvengiamos išvados, jog dalinis kultūrinis persiorientavimas tiesiog būtinas norint pagal išgales nepriklausomai ir nepažeidžiant savivertės jausmo gyventi kitoje kultūrinėje terpėje. Kaip jau minėta anksčiau daugiausia į integracinius projektus buvo įtraukiamos moterys pabėgėlės. Vienas jų buvo 2004 – 2005 metais Kauno moters užimtumo informacijos centro organizuotas projektas „MIL – moterys imigrantės Lietuvoje“, šiame projekte buvo pasirinkta įdomi integracijos strategija – pritaikyta mentorystės programa: „...*priskyrėm kiekvienai moterų iš pabėgėlių po vietinę lietuvių arba Lietuvos rusų, čia gimusių, gyvenusių, kad truputiuką padėtų ir bendrauti, ir padėtų priprasti prie tų tvarkų, pasikeitusio gyvenimo*“ (interviu nr. 3) Bendrauti ir bendradarbiauti kur kas geriau sekėsi jaunesnėms merginoms ir moterims, jų santykiai netgi peraugo į draugystę. Tuo tarpu vyresnio amžiaus moterims

sunkiau sekėsi surasti bendrą kalbą su savo pagalbininkėmis. Beje tam tikrus mentaliteto ir naujos aplinkos suvokimo skirtumus galima identifikuoti ir kitais atvejais: „*Jaunos atrodo truputį ir kitaip [mąsto], bet jos nelabai linkusios atsiverti.*“ (interviu nr. 2) Pastaroji frazė buvo pasakyta, kalbant apie bendrus čečėnų tautybės pabėgėlių moterų susitikimus, kuriuose daugiausia kalbėjo vyresnio amžiaus moterys.

Pabėgėlių kultūrinės integracijos Lietuvoje specifika

Šio tyrimo duomenys daugiausia liečia čečėnų tautybės pabėgėlius, nes viena vertus, dauguma pabėgėlio statusą Lietuvoje gavusių asmenų buvo atvykę iš Čečėnijos, o kita vertus būtent šios tautinės grupės integracija kėlė daugiausia problemų. Tad galima teigti, jog iš esmės tai čečėnų kultūrinės integracijos Lietuvoje problematikos tyrimas.

Remiantis esama medžiaga, pabėgėlius galima skirstyti į dvi grupes, atsižvelgiant į jų gyvenimo savo tėvynėje vietovę bei ypatybes: vieną grupę sudaro kaimų, kalnų ir kitokių atokesnių vietovių gyventojai, antrąją tuo tarpu miestiečiai, kilę iš didesnių ar mažesnių miestų. Kaip ir bet kokioje visuomenėje, kaimo gyventojai yra labiau linkę laikytis tradicijų, nuo seno gyvavusių socialinių normų. Tuo tarpu miestuose dažniausiai gimsta, greičiau plinta ir yra įsisavinamos naujovės, čia tam yra palankesnė terpė: „*Pačiame Grozne ar kitame dideliame mieste jau išlaisvėjusių žmonių buvo, buvo tokių, kurie buvo turtingi, kurie turėjo savo verslą, išbandę daug ką, ir buvo tokių, atvykusių iš ten kokio miestelio ar kaimo, besilaikantys visų tradicijų labai rimtai.*“ (interviu nr. 3) Šiuo atveju galima kalbėti apie tikimybę, jog iš kaimo vietovių atvykę asmenys pajus kur kas didesnę kultūrinę šoką, nes ankstesnė terpė, kurioje jie gyveno, buvo homogeniška, be didesnių kultūrinės diferenciacijos intarpų. Taigi tokiam asmeniui gali iškilti kur kas daugiau problemų kultūriškai integruojantis į kitokią visuomenę, o taip pat, kitokių kultūrinių normų perpratimas gali užtrukti kur kas ilgiau nei asmeniui, jau anksčiau susidūrusiam su kita socialine realybe.

Taip pat tokiose šalyse kaip Čečėnija ilgalaikė karinė ekstremali situacija priverčia daugelį žmonių pasitraukti į atokias, neprieinamas, dažniausiai kalnų vietas, kuriose nėra normalių gyvenimo sąlygų, nėra mokyklų, parduotuvių ir kitų taip vadinamam civilizuoam vakariečiui visiškai suprantamų normalaus gyvenimo atributų. Taigi į kitą šalį pasitraukę tokie asmenys, tikėtina išgyvena dvejopą procesą: savotišką socializaciją bei kultūrinę transformaciją. Socializacija šiuo atveju reiškia įgūdžių, reikalingų tinkamai orientuotis pačiose bendriausiose, pamatinėse, kultūros nesąlygojamose situacijose, įgijimas: „*...būdavo atveju, kad jei nueidavo su šeima į parduotuvę jie nežino, ką pirkti, ne dėl to, kad nežino, ką valgyti, bet nežino, kaip toje parduotuvėje vaikščioti, ką paimiti, ko neimti, tiesiog jie*

nematę“. (interviu nr. 1) Izoliuotas, skurdus gyvenimas formuoja žmogaus pasaulėžiūrą ir poreikius, lemia siaurą aplinkinio pasaulio suvokimą, konservatyvų požiūrį, negebėjimą ar net nenorą bandyti perprasti kitą tikrovę: „...*ir dar sudėtinga, kad jie gyveno karo laiku ir net neturėjo progos gyventi normalaus gyvenimo, tarkim mieste ar ten kažkur tvarkingai, kad ir neraštingai, bet vis tiek gyvenimo jie nematę žmonės, ten kalnuose ar pabėgėlių stovyklose kitose valstybėse iki kol pasiekia Lietuvą, jų suvokimas yra buitinis, aplinkinis toks: vyras žmonas ir trys vaikai, jie pažįsta, žino vienas kitą, daugiau nieko nežino“.* (interviu nr. 1) Kultūrinis lankstumas bei aplamai integracija yra įtakojama išsilavinimo: „*Intelektualūs žmonės, su jais lengva dirbti, jie patys ieško darbo, jie yra patys motyvuoti. Nes pradėdant nuo tavo komunikabilumo bendravimo, išitraukimo į darbo rinką, žmonių pažinimo, viska eina per tavo gebėjimus. Čechėnai, kodėl jie taip sunkiai pritampa, todėl kad vedęs vyras 22 metų, jis sėdėjo suole nežinia prieš kiek metų, tu jam duodi pasirašyti, o jis nemoka pasirašyti, nes jis nemoka rašyti.*“ (interviu nr. 8)

Kaip matoma iš pateiktos medžiagos kultūriniai, religiniai skirtumai be abejonės egzistuoja ir įtakoja integracijos sėkmę, tačiau daugeliu atveju reikia kalbėti ne viena apie šios srities įsitikinimų sudaromas integracijos kliūtis, tačiau tam tikrą visų sričių samplaiką. Kai kuriais atvejais, čekėnų tautybės pabėgėlių elgesį, mąstymo ir suvokimo būdą galima interpretuoti ne kaip jų autentiškos kultūros išraišką, tačiau kaip tarybiniam žmogui būdingus bei per ilgus atvirų karų ir tylaus, pasyvaus pasipriešinimo prieš carinės Rusijos, vėliau SSRS, ir dabartinės Rusijos valdžią, metus susiformavusius žmonių elgesio modelius. Tad galima daryti prielaidą, jog jie nesugeba persiorientuoti ir nesąmoningai perkelia elgesio ir aplamai santykio su valdžia, tiek kaip institucija, tiek kaip galios išraiška, pobūdį į naująją aplinką. Todėl valdžios kaip priešo, sąvokiniu, būtų galima paaiškinti jų motyvacijos stoką ir pasyvumą įvairių, netgi jiems naudingų organizacijų pasiūlymų atžvilgiu. Sovietinio žmogaus mentalitetas atsiskleidžia integracijos į darbo rinką sferoje: pasyvumas, nenoras imtis iniciatyvos, itin aplaidus požiūris į darbą, netinkamas darbų atlikimas, o taip pat iš dalies ir vėlavimas ir netgi neatvykimas į darbą - sovietiniais laikais tai greičiau buvo norma, nei išimtis: „*Todėl kad sovietiniais laikais mes nieko neturėjom, bet viską, ką tik buvo įmanoma pasiimti sau mes, viską ėmėm, ir jie lygiai taip pat čia, jie nenori tobulėti, bet jie nori viską viską įmanoma neįmanoma sau pasiimti.*“ (interviu nr. 5)

Nors kultūrinį šoką pabėgėliai pajunta vos atsidūrę naujojoje aplinkoje, ir iš pirmo žvilgsnio atrodytų, jog kultūriškai integruoti reiktų nuo pat pirmųjų jų dienų Lietuvoje, tačiau galima daryti prielaidą, jot tokia veikla būtų ne tik nelabai tikslinga, tačiau gali neigiamai paveikti tolesnę integracijos eigą. Pagrindine to priežastimi galima išskirti itin sustiprėjusią pabėgėlių kultūrinę savimone: „... *bet kai išvažiuoja žmogus į kitą valstybę, tai ta kultūra, kad ir kas ten bebūtų, kad ir*

kokia nesąmonė, jam yra brangiausia.“ (interview nr. 1), „*buvo siekiama išlaikyti tuos savo dalykus [kultūrą] visiškai neprarasti to savo ryšio, bet ir prarasti yra sunku, nes ji yra visas su tuo žmogumi, atmintyje įrašytas, visuose elgesio modeliuose...*“ (interview nr. 3) Savos kultūros sureikšminimas yra tam tikra gynybinė pozicija, atsidūrus svetimoje terpėje bei saitai su praeitimi: įprasta aplinka, kurioje viskas buvo aišku ir kur asmuo jautėsi kultūriškai saugus, kur tai, kaip jis mąstė ir elgėsi buvo visiems suprantama ir priimtina. Galima numanyti, jog tokioje situacijoje išankstiniai, teoriniai bandymai aiškinti kultūrinės nuostatos gali išprovokuoti konfliktus. Kultūrinė integracija kaip kryptinga veikla, kuomet galima matyti ir tos veiklos pasekmes, įmanoma tik praėjus tam tikram laikui, per kurį pabėgėliai minimaliai apsipranta naujoje aplinkoje ir patys patiria, jog kai kurie kultūriniai įsitikinimai trukdo jiems gyventi naujoje visuomenėje. Kaip pavyzdį galima pateikti vyrų musulmonų įsitikinimą, jog moterys neturi dirbti: „*Arba ten būdavo kad jau visiškai jie pastebėdavo po poros metų, kad ir kaip ten bebūtų žmonai reikia kažką daryti, ta žmona išeina į darbą...*“ (interview nr. 1) Toks pavyzdys taip pat rodo, jog integracija jokia būdu negali būti priverstinė, „nuleista“ iš viršaus į apačią - tam tikrų organizacijų primesta pabėgėliams, o ne jų pačių pasirinkta. Kitaip tariant, negalima integruoti nenorinčių integruotis asmenų: „*Problema yra ta kad žmonės atvykstantys čia iškart puolami mokyti lietuvių kalbos, nes jiems reikalingas laikas apsišlifuoti, patiems suprasti, kur jie yra ir ką jiems dabar reikės daryti, ir kaip jiems reikės gyventi, ir paskui visas tas mokymas, tarkime centre ir kompiuteriai, biblioteka, ir profesinis orientavimas, ir relaksacinis, ir psichologinis...jie niekur...tu darai renginį ar ką, tu negali sukviesti žmonių, turi juos tempti.*“ (interview nr. 5) Taigi bet koks švietimas, bet kokia veikla yra beprasmė, jeigu patys pabėgėliai nesuvokia jos prasmės bei naudos. Kitu atveju galima kalbėti ne apie kategorišką kitos kultūros atmetimą, tačiau apie tam tikrą integracinių nuotaikų svyravimą: „*Jie visada balansuoja tarp integracijos ir marginalizacijos. Lietuvos valstybės uždavinys yra jiems padėti integruotis, o ne marginalizuotis iki galo. Kad jie balansuoja tarp tos ribos, bet tas balansavimas yra toks, kad dar su juo galima dirbti ir galima tą dalyką [balansavimą] pasukti į teigiamą pusę.*“ (interview nr. 7) Nenoras integruotis dažnai gali būti susijęs su sąmoninga ar nesąmoninga asimiliacijos baime, nenoru prarasti savo kultūrinį identitetą, kuris sieja pabėgėlius su tėvyne: „*Na čia matyčiau didžiausią sunkumą rasti tą tokią pusiausvyrą tarp savo identiteto ir visgi integruotis, o ne asimiliuotis. Nes ta baimė yra ypač aktuali, man tenka dirbti su mamomis, kurios yra labai susirūpinusios savo paauglių adaptacijos procesu, nes paauglystės amžiuje apskritai užaštrėja tas noras būti kaip visi, ir tada tokie du kraštutiniai, kai paaugliai būna labai uždari, nebendrauja ir net paniekina apskritai ugdymo įstaigų kažkokius ten renginius ir dar išsako savo neigiamą požiūrį į tuos dalykus arba atvirkščiai, jie taip stengiasi būti panašiais į tą bendrąją kultūrą mūsų visuomenės ir sukelia šeimoje labai didelių nepasitenkinimų, kai visiškai nesilaiko tradicijų ir pamiršta savo kultūrinį*

identitetą.“ (interview nr. 7) Todėl psichologinė tikrosios integracijos prielaida yra pabėgėlių sąmoningumo ugdymas, kuriam skiriama ypatingai daug dėmesio, stiprinant jų pačių savęs suvokimą ir ypač jų kultūrinį identitetą: „*Didinti jų suvokimą, kad taip bus lengviau ir geriau tai būtų tas uždavinys, kad jei kalbame apie bet kokia integraciją na kad ir mokymai, kai mes kalbame apie profesinį orientavimą ir integraciją į darbo rinką. Tai bet kokių atveju kaip aš sakau jūs esate skirtingi ir jūs turite žinoti, kad į jus žmonės žiūrės kitaip ir jūs esate kitokie ir jūs turite mokėti tą buvimą kitokiais pateikti taip, kad tai būtų privalumas, o ne trūkumas ir šito dalyko mes mokomės*“ (interview nr. 7) Įdomu tai, jog priešingai nei galima būtų tikėtis, integracija, o labiausiai kultūrinė integracija, remiasi ne panašumų, kultūrinius skirtumus niveliuojančių standartų įdiegimu, tačiau būtent skirtumų suvokimu ir jų akcentavimu. Tai akivaizdu jau anksčiau minėtame pavyzdyje, kuomet skirtis tarp pabėgėlio ir priimančios visuomenės yra itin pabrėžiama, tačiau nenuneigiant nė vienos šios sąveikos pusės. Taip pat tai yra darbas su pabėgėliais, aiškinant jų santykį su šalies, kurioje jie gavo prieglobstį, gyventojais, parodant, su kokiomis problemomis jiems teks, o greičiausiai jau tenka susidurti ir paaiškinti tokios situacijos priežastį. Todėl tokia veikla gali padėti pabėgėliams ne tik suvokti save pačius, savo vaidmenį, ir galimybes keisti situaciją santykiuose su priimančia visuomene, tačiau suvokti, ką jaučia pati juos priimanti visuomenė, susidūrusi su jiems svetima kultūra, ir jog daugelis jų reakcijų gali būti visiškai natūralios: „*Bet kuriuo atveju bet kurioj kultūroje visiems kitataučiams arba kitos kultūros atstovams reikia atlaikyti žymiai didesnę spaudimą negu daugumos tautos atstovams, tai yra kaip ir natūralus procesas. Tai svarbiausia yra pasiruošti ir turėti omeny kad taip, iš manęs reikalauja žymiai daugiau. Tai tas pasiruošimas, kad aš turiu būti žymiai geresnis iš tiesų daug kam padeda ir neklausia kodėl iš manęs reikalaujama daugiau. Ir jei jie išmoksta, tai tada nėra taip baisu bendrauti su kitos tautos atstovais, aišku tu bendrausi su savo tautybės atstovais, tai nereikia, kad tu ribosi savo bendravimą vien tik ta grupe.*“ (interview nr. 7) Be to tokiu būdu, pabėgėlis gali pasijusti ne kaip pasyvus stebėtojas, galintis tik priimti savo padėtį, bet kaip aktyvus dalyvis, kuris, keisdamas požiūrį į save ir į naują kultūrinę aplinką, gali išmokti tinkamai būti tuo „kitu“, „svetimu“, kuriuo jis vis vien neišvengiamai bus toje visuomenėje.

Be to sprendžiant iš kai kurių pavyzdžių, galima sakyti, jog integracija kai kuriais atvejais patologizuoja visiškai natūralius procesus, tokius kaip pabėgėlių norą gyventi savo tautinėse bendruomenėse, sąlyginį uždarumą, kas, nors ir nėra pageidautina, tačiau yra natūralu: „*Marginalizacija, sąlygota to žmogaus noru išlaikyti savo identitetą, baime jį prarasti, ir tada žmonės tiesiog nesąmoningai stengiasi bendrauti tik su savo tautos atstovais ir stengiasi gyventi kartu. Tai nėra blogai, kalbant apie tai kad mūsų lietuviai išvažiuoja ir taip pat gyvena lietuvių kvartaluose ir būna taip, kad gyvena Anglijoje tris metus ir angliškai kalba labai blogai.*“ (interview nr. 7) Beje

musulmonai, pirmą kartą Lietuvoje atsiradę XIV amžiaus pabaigoje nuo seno gyveno uždromis bendruomenėmis, taigi tai jokių būdu nėra šių dienų fenomenas. (Rubšys, 2002, p. 11-12) Kaip žinoma, etninių grupių noras gyventi kartu nėra neįprastas reiškinys ir yra būdingas ne vien islamą išpažįstantiems asmenims, tačiau visų tautybių, religijų atstovams.

Nors integracijos terminas apibūdina dvipusį procesą, tačiau praktikoje dažniausiai galima užčiuopti tik vienos krypties vyksmą – pabėgėliai stengiasi prisitaikyti prie šalies, kurioje gyvena, kultūros. Toks deklaruojamų teiginių ir praktikos neatitikimas įneša abejonų dėl integracijos skelbiamos kultūrinės tolerancijos ir kelia klausimą, ar integracija nėra tik kita sąvoka apibūdinti asimiliacijai. Skirtingose šalyse yra praktikuojamos skirtingos migracinės politikos su atitinkamai integracinėmis arba asimiliacinėmis nuotaikomis. Lietuvos situaciją gerai apibūdino su pabėgėliais dirbanti psichologė: „*Labai didelis Lietuvoje noras asimiliuoti, ir nėra dar tokios ilgos kultūros bendravimo su kitataučiais, nes pagrindė pas mus Lietuvoje kitų kultūrų atstovai buvo autochtonai, tai būtent tos kultūros, kurios pažįstamos Lietuvai nuo seno, ir apskritai mes prie to margumyno nesame įpratę*“. (interviu nr. 7) Viena vertus tokia situacija susidarė, nes Lietuva pabėgėlius priimančia šalimi tapo ganėtinai neseniai. Iki to laiko, Lietuva buvo išskirtinai homogeniška šalis, kur didžioji dauguma gyventojų buvo lietuvių tautybės, tad ne tik su pabėgėliais, bet ir su kitais svetimšaliais lietuviai nebuvo itin susidūrę.

Integracijos procesas pateikia daugiau klausimų nei atsakymų, nėra aiškių šio proceso įgyvendinimo gairių bei aiškios šio proceso galutinio tikslo formuluotės, tai savo ruožtu įtakoja kompetentingų darbuotojų, kurie mokėtų neprimetant, nesmerkiant, padėti pabėgėliui susivokti naujojoje situacijoje bei priimti jam svarbius sprendimus, trūkumą: „...*ir mes arba atskiriame, arba asimiliuojame, o tos tikrosios integracijos mes patys nemokame skatinti. Pagrindė mes nemokame jos vykdyti, nes nėra tokių specialistų, kurie subtiliai mokėtų parodyti kultūrinės visuomeninės normas neįkišant, kad tu taip turi daryti, kad tu nešioji skarą, o pas mus kirpėjos neturi to daryti*“, (interviu nr. 7) „*jis privalo suderinti, bet jei tu pasakyti, kad jis privalo keistis, tada jam bus baisu, jis tada pasakys kad geriau išvažiuoju, nors jis nepastebi per tiek laiko, bet jis jau keičiasi, jo būseną, bet iš vidaus jis prieštarauja tam, kad pasikeisti visiškai - aš nenoru. Tiesiog reikia padėti tam žmogui, kad jis suderintų savo ir priimančios valstybės kultūrą, tam, kad jis pats gerai jaustųsi*“. (interviu nr. 1) Tolerancijos ir supratimo trūkumas pabėgėlių atveju, nėra fenomenalus reiškinys, o asimiliacijos terminą galima vartoti ne vien kultūriniame kontekste, kadangi tam tikrą autoritarizmą galima identifikuoti ir santykyje su kitomis socialinės rizikos grupėmis: „...*ir tai apskritai yra ne tik su pabėgėliais, bet su visomis soc. rizikos ar su soc. atskirties asmenimis, nesugebame dirbti taip, kad padidinti jų suvokimą, o ne pasakyti, kad tu blogai darai, tu ne toks, kokio mes laukiame*“. (interviu nr. 7)

Išvados

1. Integracija yra tik viena iš keletos akulturacinių strategijų, kurias gali pasirinkti atvykėliai ir juos priimanti visuomenė vieni kitų atžvilgiu. Tai dvipusis procesas, kuriame abiejų pusių pasirinkimai ir pastangos vaidina esminį vaidmenį. Todėl tikslinga būtų ne iškart įgyvendinti integraciją, tačiau siekti, kad abi tarpkultūrinės sąveikos pusės pasirinktų panašią akulturacinę orientaciją.
2. Lietuvoje pabėgėlių kultūrinei integracijai galima priskirti kalbos kursus, organizuojamus tiek RPPC, tiek atskirų savivaldybių teritorijose bei Lietuvos visuomenės pažinimo kursus RPPC. Lietuvių kalbos žinios vertinamas kaip vienas esminių socialinės integracijos veiksnių, tačiau vietinės kalbos mokėjimo negalima traktuoti kaip sėkmingos integracijos rodiklio. Visgi kalba turi didelę reikšmę Lietuvos visuomenės teigiamos nuomonės apie pabėgėlius formavimuisi.
3. Kultūriniai, religiniai įsitikinimai bei skirtumai neabejotinai įtakoja socialinės integracijos pamatinių veiksnių, tokių kaip darbas ir išsilavinimas įgyvendinimą ir eigą. Taip pat labai įtakoja moterų integracijos pobūdį ir sėkmę. Lietuvių kalbos žinios, tradiciškai priskiriamos kultūrinei integracijos sričiai ir vertinamos kaip viena iš svarbiausių integracijos prielaidų, įgalinanti ir palengvinanti įsidarbinimą. Tačiau priešingai nei buvo manoma anksčiau šio tyrimo duomenimis, geros lietuvių kalbos žinios yra kur kas reikšmingesnės pozityviam pabėgėlio įvaizdžio formavimui bei akstinas teigiamoms priimančios visuomenės nuostatoms pabėgėlių atžvilgiu atsirasti.
4. Integracijos kaip dvikrypčio proceso samprata praktikoje dažnai lieka neįgyvendinta. Šis terminas dažnai maskuoja etninės daugumos norą ir siekį asimiliuoti etnines mažumas. Dažnai integracijos nesėkmės lemia tam tikras jos primestinis pobūdis, nes nepaisoma pačių pabėgėlių akulturacinių strategijų pasirinkimo. Integracija negali būti suvokiama kaip savaime suprantamas pabėgėlių noras, tačiau kaip kryptinga veikla ne vien įgyvendinant, tačiau ir padedant pasirinkti integracinę orientaciją.
5. Nors Lietuvoje kultūrinė integracija nėra išskiriama kaip atskira integracijos sritis, ji yra inkorporuota į socialinės integracijos programą. Šios srities veiklai galima priskirti supažindinimą su Lietuvos civiliniu, baudžiamuoju, administraciniu kodeksu, darbo santykių aiškinimu. Tačiau galima konstatuoti, jog praktiškai tikroji kultūrinė integracija yra vykdoma sporadiškai, įvykus tam tikriems įvykiams, pažeidimams, iškilus akivaizdžioms problemoms.
6. Kultūrinę integraciją reikia suprasti kaip pagalbą pabėgėliams, stiprinant jų kultūrinį identitetą, padedant suvokti save ir savo galimybes naujoje aplinkoje. Viena svarbiausių psichologinių kultūrinės integracijos veiksnių yra kultūrinis sąmoningumas, kurį galima apibūdinti, kaip suvoktus skirtumus, sąlygines vertybes, nuo ko prasideda paties asmens „dialogas“ su savimi, leidžiančios laviruoti tarp dviejų kultūrų. Kitas svarbus kultūrinio sąmoningumo aspektas yra tas, jog pabėgėliams padedama

suvokti juos priimančios visuomenės reakcijas į svetimšalius bei atitinkamai joms pasiruošti. Tokiu būdu pabėgėliai yra mokomi tinkamai būti tais kitais, kuriais visuomenė juos laiko bei mokosi priimti ir būti jos priimtais.

BIBLIOGRAFINIŲ NUORODŲ SĄRAŠAS

1. Adams, W. F. Tibetan refugees in India: integration opportunities through development of social, cultural and spiritual traditions. In *Community development journal* [interaktyvus], 2005, vol. 40, no. 2 [žiūrėta 2009 m. spalio 23 d.], p. 216 – 219. Prieiga per internetą: <http://cdj.oxfordjournals.org/cgi/reprint/40/2/216>.
2. Ager, Alastair., Strang, Alison. Understanding integration: a conceptual framework. In *Journal of refugee studies* [interaktyvus], 2008, vol. 21, No. 2 [žiūrėta 2009 m. spalio 10 d.], p. 166 – 188. Prieiga per internetą: <http://jrs.oxfordjournals.org/cgi/reprint/21/2/166>.
3. Augusti – Panareda, Jordi. Cross-cultural brokering in the legal, institutional and normative domains: Intercultural mediators managing immigration in Catalonia. In *Social and legal studies* [interaktyvus]. 2006, vol. 15, (3) [žiūrėta 2010 m. kovo 17 d.], p. 409 – 433. Prieiga per internetą: <http://sls.sagepub.com/cgi/reprint/15/3/409>.
4. Berry, John. W. Immigration, acculturation, and adaptation. In *Applied psychology: an international review* [interaktyvus]. 1997, 46 (1) [žiūrėta 2009 m. gegužės 7 d.], p. 5 – 68. Prieiga per internetą: <http://www3.interscience.wiley.com/cgi-bin/fulltext/119946914/PDFSTART>.
5. Berry J. W., Poortinga Y. H., Segall M. H., Dasen P. R., *Cross-cultural psychology research and applications* 2003
6. Cabassa, J. Leopoldo. Measuring acculturation: where we are and where we need to go. In *Hispanic journal of behavioral science* [interaktyvus]. 2003, vol. 25, no. 2 [žiūrėta 2009 m. gegužės 7 d.], p. 127 – 146. Prieiga per internetą: <http://hjb.sagepub.com/cgi/reprint/25/2/127>.
7. Castles S. *Ethnicity and globalisation* 2000
8. Clement, Richard., Singh S. Sonia., Gaudet Sophie. Identity and adaptation among minority Indo – Guyanese: influence of generation status, gender, referent group and situation. In *Group process and intergroup relations* [interaktyvus]. 2006, vol. 9 (2) [žiūrėta 2009 m. gegužės 7 d.], p. 289 – 304. Prieiga per internetą: <http://gpi.sagepub.com/cgi/reprint/9/2/289>.
9. Daley, Clare. Exploring community cohesion and refugee integration at local level. In *Community development journal* [interaktyvus]. 2009, vol. 44, no. 2 [žiūrėta 2009 m. gruodžio 15 d.], p. 158 – 171. Prieiga per internetą: <http://cdj.oxfordjournals.org/cgi/reprint/44/2/158>.
10. Gudykunst. Theories of intercultural communication. *China media research*, 2005, 1 (1) p. 76 – 88

11. Horenczyk, Gabriel. Immigrants' perception of host attitudes and their reconstruction of cultural groups. In *Applied psychology: An international Review* [interaktyvus]. 1997, 46 (1) [žiūrėta 2009 m. gegužės 7 d.], p. 34 – 38. Prieiga per internetą: <http://www3.interscience.wiley.com/cgi-bin/fulltext/119946910/PDFSTART>.
12. Jandt, E. Fred. *Intercultural communication. An introduction*. 1995.
13. Johnston, Vanessa., Vasey, Katie., Markovic, Milica. Social policies and refugee resettlement: Iraqis in Australia. In *Critical social policy* [interaktyvus]. 2009, vol. 29, (2) [žiūrėta 2009 m. gegužės 24 d.], p. 191 – 215. Prieiga per internetą: <http://www3.interscience.wiley.com/cgi-bin/fulltext/119946910/PDFSTART>.
14. Kasatkina N. *Industrinės visuomenės etninė erozija etniškumo studijos: teoriniai samprotavimai ir empiriniai tyrimai. Straipsnių rinkinys* Vilnius, 2000
15. Kasatkina N., Leončikas Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga V., 2003
16. Kelly, Lynnette. Bosnian refugees in Britain: questioning community. In *Sociology* [interaktyvus]. 2003, vol. 37, (1) [žiūrėta 2009 m. gegužės 24 d.], p. 35 – 49. Prieiga per internetą: <http://soc.sagepub.com/cgi/reprint/37/1/35>.
17. Kim, Young Yun. Intercultural integration. *Handbook of international and intercultural communication* ed. Asante, M. K., Gudykunst, W. B. 1995, p. 275 - 289
18. Korac, Maja. Integration and how we facilitate it: a comparative study of the settlement experience of refugees in Italy and the Netherlands. In *Sociology* [interaktyvus]. 2003, vol. 37 (1) [žiūrėta 2002 m. gruodžio 22 d.], p. 51 – 68. Prieiga per internetą: <http://soc.sagepub.com/cgi/reprint/37/1/51>.
19. Korac, Maja. The lack of integration policy and experience of settlement: a case study of refugees in Rome. In *Journal of refugee studies* [interaktyvus]. 2003, vol. 16, no. 4 [žiūrėta 2002 m. gruodžio 22 d.], p. 398 – 421. Prieiga per internetą: <http://jrs.oxfordjournals.org/cgi/reprint/16/4/398>.
20. Kuzmickaitė D. K. *Tarp dviejų pasaulių: naujieji imigrantai lietuviai Čikagoje (1988 – 2000) V.*, 2004
21. Lacroix, Marie. Canadian refugee policy and the social construction of the refugee claimant subjectivity: understanding refugeness. In *Journal of refugee studies* [interaktyvus]. 2004, vol. 17, no. 2 [žiūrėta 2009 m. lapkričio 12 d.], p. 147 – 166. Prieiga per internetą: <http://jrs.oxfordjournals.org/cgi/reprint/17/2/147>.
22. Leung, Cynthia. The sociocultural and psychological adaptation of Chinese migrant adolescents in Australia and Kanada. *International journal of psychology*, 2001, 36 (1) p. 8-19

23. Liebkind K. Acculturation and stress. Vietnamese refugees in Finland. *Journal of cross – cultural psychology*, 1996. vol. 27, no. 2, p. 161 – 180
24. Matsuo, Hisako., Cheah Wai. Hsien., Karamelic Ajlina., Poljarevic Alma. Cross cultural adaptation of Bostnian refugees in the US: a pilot study http://www.allacademic.com//meta/p_mla_apa_research_citation/2/3/7/2/0/pages237200/p237200-3.php.
25. Mestheneos, Elizabeth., Ioannidi, Elizabeth. Obstacles to refugee integration in the European Union member states. In *Journal of refugee studies* [interaktyvus]. 2002, vol. 15, no. 3 [žiūrėta 2009 m. spalio 10 d.], p. 304 – 320. Prieiga per internetą: <http://jrs.oxfordjournals.org/cgi/reprint/15/3/304>.
26. Moghaddam Fathali M., Taylor Donal M., Wright Stephen C., *Social psychology in cross-cultural perspective* New York 1998
27. Neumayer, Eric. Asylum destination choice: what makes some western countries more attractive than others? In *European Union politics* [interaktyvus]. 2004, vol. 5 (2) [žiūrėta 2009 m. gegužės 15 d.], p. 155 – 180. Prieiga per internetą: <http://eup.sagepub.com/cgi/reprint/5/2/155>.
28. Olsen, E. Jesse., Martins, L. Luis. The effect of expatriate demographic characteristics on adjustment: a social identity approach. In *Human resource management* [interaktyvus]. 2009, vol. 48, no. 2 [žiūrėta 2009 m. 9 d.], p. 311 – 328. Prieiga per internetą: <http://mgt.gatech.edu/directory/phd/olsen/pubs/OlsenMartins2009.pdf>.
29. Padilla, Amado. M., Perez, William. Acculturation, social identity, and social cognition: a new perspective. In *Hispanic Journal of behavioral science* [interaktyvus]. 2003, vol. 25, no. 1 [žiūrėta 2009 m. gegužės 7 d.], p. 35 – 55. Prieiga per internetą: <http://mgt.gatech.edu/directory/phd/olsen/pubs/OlsenMartins2009.pdf>.
30. Phillimore, Jenny., Goodson, Lisa. Making a place in the global city: the relevance of indicators of integration. *Journal of refugee studies*, 2008, vol. 21, no. 3 p. 305 - 325
31. Rubšys A. 2002. *Islamas: religija, kultūra, valstybė*
32. Sheridan, Vera. Diversity – the old in the new: tracing the long – term process of cross – cultural adaptation among members of the Vietnamese community in Ireland. *The international journal of diversity in organisations, communities and nations*, 2008, vol. 7, no. 6 p. 303 – 308
33. Samovar L. A. and Porter R. E. *Intercultural communication*. 1997
34. Suvanto, M. L. 2000. *Pabėgėliai. Metodine medžiaga mokytojams* (Vilnius)

35. Tange, Hanne. In cultural no mans's land – or how long does culture shock last? In *Journal of intercultural communication* [interaktyvus]. 2005, Issue 10 [žiūrėta 2007 m. lapkričio 21 d.] Prieiga per internetą: <http://www.immi.se/intercultural/nr10/tange.htm>.
36. Yakushko, Oksana. Xenophobia: understanding the roots and consequences of negative attitudes toward immigrants. In *The counseling psychologist* [interaktyvus]. 2009, vol. 37, no. 1 [žiūrėta 2009 m. gegužės 15 d.], p. 36 – 66. Prieiga per internetą: <http://tcp.sagepub.com/cgi/reprint/37/1/36>.
37. Valtonen, Kathleen. Resettlement of middle eastern refugees in Finland: the elusiveness of integration. In *Journal of refugee studies* [interaktyvus]. 1998, vol. 11, no. 1 [žiūrėta 2009 m. gegužės 15 d.], p. 38 – 60. Prieiga per internetą: <http://jrs.oxfordjournals.org/cgi/reprint/11/1/38.pdf>.

Informacijos šaltiniai:

1. < <http://www.rppc.lt/>>.
2. < <http://vartotojai.lt/emi/>>.
3. < http://vartotojai.lt/public/file/tyrimai/sociologinis%20pabegeliu%20tyrimas_galutinis.pdf>.
4. < http://vartotojai.lt/public/file/tyrimai/pabegeliu_tyrimas.pdf>.

Refugee cultural integration in Lithuania

Summary

Lithuania validated Geneva Convention in 1997 thus agreeing to take refugees and give them social support as well as integrate them into Lithuanian society. Though, the real number of refugees in Lithuania reaches just several hundreds, the question of their integration is getting more important these days.

According to J. W. Berry integrations is one of the four acculturation strategies that reflects foreigner's will to maintain his own cultural heritage as well as to value the relationship with the host society. Thus this cannot be inflicted by anyone, but voluntary chosen by the foreigner himself. Integration is seen to be a two way process where both parties i.e. the foreigners/ refugees and the host society, are of the same importance, capable to enforce or hinder the integration.

Traditionally integration is divided into political, economical or social integration and discussed in such division thus the overall integration comprising of all those aspects is often overlooked. In practice social integration takes place. The main indicators and at the same time markers of social integrations is employment, education, housing and health. Little attentions and importance is given to cultural integration, that is usually understood as skills of the new language as well as cultural knowledge. In reality cultural differences, misunderstandings and incomprehension play a crucial role in integration process and often determine its outcome.

In Lithuania refugee integration is perceived and implemented as social integration, the cultural aspect of which is learning Lithuanian language and acquiring knowledge of Lithuanian society. The latter one consists of Lithuania's history, geography, flora, fauna, customs, constitution, civil, administrative and criminal codes.

The results of conducted research shows that almost all aspects of social integration are influenced by cultural differences that can be serious obstacles to overall integration, this involves employment, education, women integration. From the research it is clear that refugee cultural integration is rather reactive than planed, held as a reaction to some misbehavior or inadequate conduct. In practice integration is mainly realized as one sided process where the refugees are the ones to adapt. This happens mainly because Lithuania is not involved in refugee matters for a long time, so experience how to behave with culturally different people and properly transmit cultural norms of the host society they are being integrated into, is lacking.